

303041

A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS
VÁROSI MUZEUM-EGYESÜLET

1904. ÉVI

ÉRTESÍTŐJE.

Szerkeszti:

ALAPI GYULA

egyleti titkár.

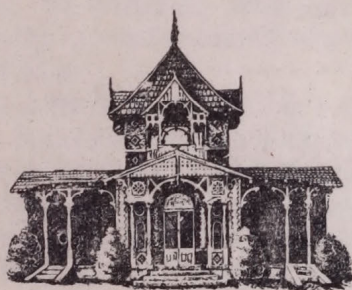
XVIII-ik évfolyam.

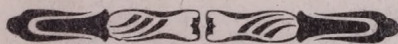
A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS VÁROSI MUZEUM-EGYESÜLET

1903²/4. ÉVI

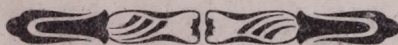
ÉRTESÍTŐJE.

Szerkeszti :
ALAPI GYULA
egyleti titkár.

XVIII. ÉVFOLYAM.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Jelentés

a Komáromvármegyei és Városi Múzeum Egyesület
1904. évi működéséről.

Az elmúlt 1904. év a Múzeum Egyesület történetében bizonyos fordulópontot jelent, fordulópontot oly értelemben, hogy az örömdetes jelenségek szerint ettől reméljük számíthatni egyesületünk újabb felvirágzását. A megújulás jegyében múlt el ez esztendő felettünk, mert ebben a közönség eddig nem tapasztalt érdeklődése nyilvánult meg egyesületünk irányában.

Egyesületünk közgyűlése a S z o m b a t h e l y i Győző királyi és udvari tanácsos ur lemondásával megüresedett elnöki széket E s t e r h á z y Ferenc gróf belső titkos tanácsos ő nagyméltóságával töltötte be, akiben a Múzeum Egyesület ügyei iránt melegen érdeklődő és minden kulturális mozgalmat készségesen támogató vezért nyert.

A titkári teendők végzését a közgyűlés A l a p i Gyulára ruházta.

P u h r János ur, aki a Múzeum Egyesület pénzügyeit több éven keresztül ritka lelkiismeretességgel látta el, ez állásáról leköszönt. A közgyűlés sajnálattal vette tudomásul ez elhatározást és érdemeit jegyzőkönyvébe iktatta, pénztárossá pedig Alapi Gyulát választotta meg.

A történelmi osztály öréül az egyesületnek R u i s z Gyula urat, a bábolnai ménesbirtok jószágigazgatóját sikerült megnyernie.

Örömdetesen számolhatunk be tagjaink gyarapodásáról. Három alapító tag lépett be egyesületünkbe az elmúlt évben özv. Milkovich Zsigmondné urasszony, Z á m o r y György és Z i c h y Miklós gróf urak, kívülök pedig hu-

szonöt rendes tagot vettünk fel egyesületünk kötelékébe, kikkel együtt tagjaink száma 152-re emelkedett.

Nem kevésbé örvendetes körülményről számolhatunk be, mikor jelenthetjük, hogy gyűjteményeink ajándékozás révén igen szépen gyarapodtak. Az egyesület igazgatósága minden adományért hirlapi uton mondott köszönetet.

Oly kedvező jelenségek ezek, amelyekből bizalmat merithetünk az egyesület jövő fejlődését illetőleg.

Szomoruan jelentjük, hogy az egyesületet a lefolyt évben sok gyász érte. Elragadta a halál Jókai Mórt, a költők fejedelmét, Komárom fiát és egyesületünk tiszteleti tagját, akinek emléke örökké élni fog közöttünk.

Özv. Milkovich Zsigmondné urasszony alapító tagunk, a finom lelkű, minden szépért lelkesülő matróna is elköltözött az élők sorából, rendes tagjaink közül pedig Horváth József ószönyi jegyző, Jenei Ernő nyug. szentbenedekrendi jószágkormányzó és Kiss Mór kocs község nyugalmazott jegyzője, a vármegyei jegyző-egylet tiszteletbeli elnöke hunytak el. Aldás emlékezetükön.

Eseményekben is gazdag volt az elmúlt év. Megvalósította a Muzeum Egyesület egyik fontos kulturális célját, emléket állított Komárom két jeles fiának, a magyar nemzeti irodalom két uttörőjének: ifj. Péczely Józsefnek és Tóth Lőrincnek. Az emléktábla felavatási ünnepe egyike volt a legszebb társadalmi ünnepeknek, amelyek Komárom falai közt lefolytak. Az ünnepség lefolyásáról alább részletesen is beszámolunk.

A szép irodalmi ünnep, mely összegyűjtötte a tudományos és írói világ kitünőségeit, nevezetes kultur eseménnyel is kapcsolatos volt. A Dunántúli Közművelődési Egyesület e napon tartotta első vidéki közgyűlését és pedig Komárom falai közt, mely a magyar kultúra egyik felejthetlen örömnappja volt. E fényes keretben rótt le egyesületünk is kegyeletét a két neves komáromi író iránt.

Az ünnepen megjelent illusztris közönség ez alkalomra ujonnan rendezett Muzeumunkat is megtekintette és ezzel a kapcsolat a közönség és egyesületünk közt csak szorosabbra szövődött.

Sárközy Aurél cs. és kir. kamarás, Komáromvár-

megye és Komárom szab. kir. város főispánja, egyesületünk korábban volt elnöke, főispáni működésének 10 éves évfordulóján eljuttattuk eléje egyesületünk szerencsekívánatait.

Választmányunk felterjesztést intézett a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez, hogy a vármegyei könyvtár helyiségének kiépítésével kapcsolatban a muzeumi gyűjtemények végleges elhelyezését és ezáltal a két fontos kultur intézmény egyesítését tegye lehetővé.

Muzeumunkat a lefolyt évben kibővítettük és új tárlókkal szereltük fel. Éremgyűjteményünk számára is új szekrényt készítettünk, de a több ezerre menő gyűjtemény rendezése és meghatározása ez évre maradt. Gyűjteményeink rohamos fejlődésének a Muzeum jelenlegi helyisége hova-tovább alig lesz megfelelő, már is igen sok oly tárgyunk van, melyet kiállítani nem tudunk.

A megyercsi és dunaradványi ásatások megfelelő sikerrel jártak és Weszelovszky János úr, a régiségtár őrének jelentése szerint ezekből több szép tárggyal lett gazdagabb a Muzeum régiségtára.

Hálás köszönettel kell adóznunk e helyen a Muzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelőségének, melynek javaslatára az 1904. évben 500 korona államsegélyben részesült egyesületünk, ezt részben az ásatásokra, részint tárgyak vásárlására, részben pedig a Muzeum felszerelésére fordítottuk.

A Muzeum Egylet jóltevői közé tartoznak még Komárom sz. kir. város közönsége, mely helyiséget nyújtott s azt állandóan őrizteti. Komárom vármegye törvényhatósága, mely 100 korona, a Komárom-Vidéki Takarékpénztár, mely 50 korona adománynyal járult egyesületünk anyagi támogatásához.

A folyó ügyek elintézése céljából három választmányi ülést tartottunk, május 30-án pedig rendes évi közgyűlésünk volt.

Felmérült az elmúlt évben az egyesület kebelében az a gondolat, hogy vármegyénk és városunk régészeti, történelmi, természetrajzi és etnografiai adatait egy folyóirat útján kellene összegyűjteni és ezzel a terjesztendő folyóirattal mintegy állandó kapcsolatot létesíteni a nagy közönség műveltebb rétegei és az egyesület között. A mindenesetre

szép, érdekes terv azonban csak úgy volna megvalósítható, ha az egyesületnek a megfelelő anyagi eszközök rendelkezésére állanának és ha tagjainak száma emelkednék. Az eszmét elejteni nem fogjuk s talán a közel jövőben találunk módozatot annak megvalósítására.

Ezekben kívántam röviden összefoglalni jelentésemet a Muzeum Egyesület 1904. évi munkásságáról, kérve annak szíves tudomásul vételét.

Baranyay Géza,

igazgató.

Pénztári ügyek.

Egyesületünk zárószámadása az 1904. év végével 1676 K 79 f. készpénz vagyont mutat fel, ami az 1903. év végén kimutatott 2012 K 54 f.-hez képest 335 K 75 f. csökkenést mutat. Ez jórészen a Péczely-Tóth emlékünnep renddzése alkalmával előállott elkerülhetlen kiadások folytán jött létre, de a muzeum gyűjteményeinek gyarapodása révén a régi szekrények kibővítése is szükségessé vált és ez is tetemes kiadási többletet okozott.

A pénztári helyzet azonban nem tekinthető kedvezőtlennek, ha figyelembe vesszük, hogy 1904. év végével 240 K tagdíj követelésünk volt, mely a legnagyobb részben be is folyik az 1905. év folyamán.

Hálásan nyugtatjuk e helyütt is a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége útján nyert 500 K államsegélyt, továbbá a vármegye közönségének 100 K és a Komárom Vidéki Takarékpénztár r. t. 50 K adományát.

Költségvetésünket 3500 K bevétellel szemben 1800 K kiadással és 1700 K maradvánnyal irányozzuk elő. Az 1800 K kiadásban szerepel az 1904. év folyamán belépett három alapító tag tagsági díjának tőkésítése is, amelyet gyümölcsözőleg külön óhajt kezelteni a választmány.

A kiadási tételek előirányzatánál az eddigi eredmények szolgáltak zsinórmértékül, a bevételek pedig a remélhető jövedelmek alapján irányoztattak elő, melyek szintén az eddigi tapasztalatok szerint ily mértékben előreláthatólag be is folynak.

Az 1904. évi zárószámadást és az 1905. évi költségvetést értesítőnkben közreadjuk.

Alapi Gyula,
pénztáros.

A Komáromvármegyei és Városi Múzeum-Egyesület

1904. évi zárószámadása.

Bevétel.

Kiadás.

		K	f			K	f
1	Pénztármaradvány 1903. év végével	2012	54	1	Tiszteletdíjak	330	—
2	Tagdíjakból	464	—	2	Órzs és takarítás	63	80
3	Alapítványok	600	—	3	Ásatások	197	60
4	Államsegély	500	—	4	Régiségek vétele	90	—
5	Adományok	150	—	5	A múzeum berendezésére	706	53
6	Kamatok	77	94	6	Irodai költség	51	26
Rendkívüli bevételek :				7	Posta »	55	52
Péczy József és Tóth Lőrinc emléktáblájára adományok		1110	38	8	Nyomatványok	314	08
				9	Utiköltségek	31	—
				Rendkívüli kiadások :			
				Péczy - Tóth emléktábla költsége		1299	28
				» » ünnepély »		99	—
				10 Pénztármaradvány 1904. december 31-én		1676	79
						4914	86
		4914	86				

Komárom, 1905. január 3-án.

Alapi Gyula
pénztáros.

Ezen zárószámadást a pénztári napló és annak mellékleteit képező eredeti okmányok alapján megvizsgáltuk és helyesnek találtuk.

Komárom, 1905. január 3.

Hittrich József
számv. biz. tag.

Unger Kálmán
számv. biz. tag.

A Komáromvármegyei és Városi Múzeum Egyesület

1905. évi költségvetési előirányzata.

BEVÉTEL

KIADÁS

Tétel	C i m	Összeg		Tétel	C i m	Összeg	
		K	f			K	f
1	Pénztári maradvány	1676	79	1	Tiszteletdíjak	230	—
2	Tagdíjakból	600	—	2	Órzás, takarítás	60	—
3	Alapítványok	400	—	3	Ásatások	150	—
4	Államsegély	500	—	4	Régiségek vétele	150	—
5	Adományok	200	—	5	Múzeum berendezésére	60	—
6	Kamatok	73	21	6	Irodai költség	50	—
7	Várható bevételek	50	—	7	Postadíjak	50	—
				8	Nyomtatványok	200	—
				9	Utiköltségek	50	—
				10	Tőkésítésre	600	—
				11	Vegyes kiadások	50	—
				12	Véletlenekre	150	—
				13	Pénztármaradvány	1700	—
		3500	—			3500	—

Komárom, 1905. január 1-én.

Alapi Gyula
pénztáros.

Baranyay Géza
igazgató

A Múzeum 1904. évi gyarapodása.

Múzeumunk gyűjteményei 1904. év folyamán ásatások, véte és ajándékozás útján a következő tárgyakkal gyarapodtak:

I. Ásatásokból.

1 nagy bronz lándzsa, bronz ár, bronz nyakék, 6 drb. kisebb bögre diszitással a zsitvatői ásatásokból.

1 népvándorláskori kisebb bögre, bronz karperec, csont játékszer a megyeresi ásatásból.

1 drb. feliratos sarkó, a pusztamonostori ásatásból.

2 drb. török korsó, egy koponya, egy bölényszarv, 1 drb. kályhatöredék, égetett buza, több darab bomba, edény, kocii kellek lószerszám töredék, egy golyó öntött vasból, a várban történt ásatásból.

II. Ajándékokból.

Antal Zoltánné úrhölgytől (Tata) porcellán tányér.

Ágoston József úrtól (Ószöny) 12 drb. római pénz.

Berinkei Bálint úrtól (Komárom) egy népvándorlás korbelt diszitett bögre.

Darányi Ignác úr ónagyméltóságától (Dunaörs) rézzel kivert kanász ostornyel.

Gillicze József úrtól (Izsa) 1 drb. XVI. századból való zabla; 4 drb. érem.

Gregosits István úrtól (Izsa) 1 drb. római érem, köedény töredékek.

Grabner István úrtól (Komárom) a »ráctemető«-ben talált tárgyak: szíjjazat, bronz nyakék, 2 dombormivű medaillon, 3 mente-gomb, pipatöredék, sarupatkó.

Kathona Dezső úrtól (Megyeres) egy zöldmázas, régi csutora tréfás felirattal.

Kábik J. Géza úrtól (Szomód) 2 drb. megkövesedett szarv (bos priscus), egy bronzkori kis csésze.

Keleti József úrtól (Komárom) tatár koponya, faragott juhászbót, tőzegrétegben talált szarvasagancs töredék és egy kulacs.

Konkoly Thege Miklós úr ömeltóságától (Budapest) 3 drb. ezüst érem.

Kürthy István úrtól (Koltha) 2 középkori sarkantyú.

Pataky Pál úrtól (Aranyos) kisebb bronz lándzsa és egy bronz kori edény.

Sárkány Ferenc úrtól (Komárom) két középkori vasbuzogány, két kagyló kövület és egy hatalmas, a Duna medrében lelt mammut fog.

Steiner Miklós úrtól (Komárom) egy diszes kőváza, 3 római korbeli pohár, egy nagyobb és egy kisebb korsó.

Takács Mihály úrtól (Komárom) a ráctemetőben talált agyagedény.

Tóth Ferenc úrtól (Temesvár) 6 drb. 1849. évi temesvári papírpénz.

Tóth Imréné úrhölgytől (Komárom) régi porcellán tányér Ancona város látképével.

Ulrich József úrtól (Füzítő) 4 darab törött agyagbügre, egy tál töredék, vasfogantyú (kocsira), csontkarika, bronz fibula.

Vacuum Oil Company r.-t. (Füzítő) 4 drb. érem, bronz boglár.

Vasel Gusztáv úrtól (Komárom) Károli Gáspár bibliája, Wolff Conversations Lexicon 4 k., egy gúnyérem a protestantizmus első századaiból.

Városi mérnöki hivatal (Komárom) vas csákány, olvadt üveg töredékek.

III. Vétel.

Pannónia dülőbeli ásatásból.

Nagy római üveg.

Kisebb római üveg.

Férfifejet ábrázoló faldisz.

Fekete cserép korsó.

Nyakék gyöngysor.

Mázás pohár.
Bronz karperec.
Nagy bronz fibula.
Római üveg.
3 drb. bronz karperec.
Római üveg pohár.
Bögre.

Monostori ásatásból.

Fekete mázas diszes bögre.
Bronz fibula.
Üvegtöredék.
Üveg pohár.
Antonius cs. ezüst érem.
Bronz római pénz.
Bronz pohártöredék.
Nagy bronzfibula.
Kisebb bögre.
Bronz karperec.
7 drb. gyöngyszem.
Függő.
Gyűrű.
Nagy bögre fedővel.
Bronz karkötő.
Bronz gomb.
Mécs.
Gyűrű.
Bronz pénz.
Nagy üveg.
Gyöngyszem.
Kapocs.
Szekrénytöredék.

Vegyesek.

3 drb. kitömött madár.
Régi kard.
Boldogasszony kép.

3 drb. juhászbót.

11 drb. régi pénz.

48 drb. régi pénz.

Letét :

Komárom szab. kir. város közönsége két diszbuzogányt (a városbíró és kapitány hivatali jelvényeit) és az 1763-iki földrengést ábrázoló olajfestményt helyezett letétbe.

Ásatások.

A tervbe vett ásatásokat a Múzeum Egyesület 1904. év őszén eszközölte.

Zsitvatón a kavics ásás közben nagyobb mennyiségű edény került elő a föld alól, melyek egy része Farkas Ferenc virthi földbirtokos úr szíves ajándékozása folytán bekerültek múzeumunkba. ezekből megállapított, hogy ezen helyen bronzkori telep létezett.

Az ásatásból kiderült, hogy az említett bronzkori telep Zsitvatónél, a zsiliptől és Pusztavirthről Zsitvatőre vezető út mellett terült el, mely akkori időben erdőség volt és valószínű, hogy úgy a Duna, mint a Zsitva partját képezte. A földréteg alsó része kavics, a kavics fölött van mintegy félméternyi humusz, melynek felső része a mostani kulturföldet képezi. A föld színe fekete, ezen földben ásás közben sok helyen szarvasmarha csontjai és tűzhely kövek, hamu stb. találtak, tovább nagyobb és kisebb edények, melyek azonban mind szét voltak repedezve annyira, hogy szétestek, ami a fagynak tulajdonítható, miután az edények alig 25—30 cm. mélyen voltak elhelyezve. Némelyik edényben voltak ugyan kisebb tányérek, korsócskák, de ezek is elmállott állapotban, csak a külső föld tartotta össze. A tűzhelykő körül csak szórványosan mutatkoztak bronztárgyak. A kiásott edények közt volt egy 40 cm. magas kétfülű fazék, 3 drb. tál, 4 drb. kis korsó, kis játék tálcák, melyek többnyire kréta betéttel voltak díszítve, közülök azonban csak 4 drb. korsócska került múzeumunkba, a többi edény használhatatlan volt.

Előkerült továbbá egy szép bronz lándzsa, egy bronz ár és

egy darab bronz nyaklánc. Miután az ásatás azt mutatta, hogy a telep határa volt, annak folytatásához nyomok semmi irányban nem mutatkoztak, az ásatás egyelőre abban hagyatott.

Megyerics községben mult évben ugyancsak kavics ásás közben csontvázakra, edényekre akadtak, mely edények, bronz karperecek a község ügybuzgó jegyzője, Kathona Dezső úr ajándéka folytán muzeumunkba kerültek. Az ásatást egyesületünk folytatta. A terület Megyerics községben fekszik, és annak belsősegeit képezi. Mintegy méternyi termőföld képezi a felületet, mely alatt 2—3 méternyi kavicsréteg van, ehhez csak a termőföld eltávolítása után lehet jutni. A termőföldben, közel a kavics réteghez több erős férfi és egy gyermek csontváz került elő, melyek a már előbb kiasott edények és bronz ékszerekből kitűnőleg, népvándorláskoriak és a koponya alakzata a csontvázak erősségéből következtetve Gyulai R. állítása szerint hunnok, mert azon nép akkoriban itt tanyázott. Az ásatás eredménye egy kis bögre diszitással, egy bronz karperec és egy csont játékszer bevéséssel.

Megemlítendő, hogy a Vacuum Oil Company Társaság Füzi-tőn 1904. év nyarán építkezési munkálatait megkezdte, mely ásatáskor szintén több római korbéli régiség, u. m. pénzek, ékszerek kerültek elő, melyeket Ulrich József vasuti hivatalnok úr muzeumunknak adott, de különösen egy gyönyörű feliratos kősir is ásatott ki, melyet az igazgatóság muzeumunknak ajándékozott Világhy Tibor földbirtokos úr pedig beszállíttatni szives volt.

A sir kiásás alkalmával tele volt földdel, az egyik oldala ki volt lyukasztva, a teteje kétfelé volt törve, benne a csontváznak csak egy része találtatott, mi arra mutat, hogy a kősirt a népvándorlás idejében kirabolták.

Az ásatásokat folytatjuk és egyuttal a t. tagokat, — ugy az érdeklődő közönséget tisztelettel felkérem, ha vármegyénk vagy városunk területén oly terület vagy hely jutna tudomásukra, hol ásatás útján régiségek lennének találhatók, azt muzeumunk igazgatóságának bejelenteni sziveskedjenek.

Weszelovszky János
muzeum őr.

Az egyesület tisztviselőinek és tagjainak névsora:

Elnök:

Esterházy Ferenc gróf, belső titkos tanácsos, Tata.

Igazgató:

Baranyay Géza, nagybirtokos, Kurtakeszi.

Titkár és pénztáros:

Alapi Gyula, Komárom vármegye levéltárnoka,
a vármegyei könyvtár őre.

Ügyész:

Konkoly Thege Balázs dr., köz- és váltóügyvéd,
a Komáromvidéki takarékpénztár ügyésze.

Számvizsgálók:

Hittrich József,
Unger Kálmán.

Muzeum örök:

Weszelowszky János, a régészeti osztály őre;
Ruisz Gyula, a történelmi osztály őre;
Bottay Kálmán, a természetrajzi osztály őre;
Bathó Lajos, a néprajzi osztály őre.

Az igazgató választmány tagjai:

Antal Gábor, ev. ref. püspök,	Komárom.
Bányai Lipót dr., városi főorvos,	»
Berencsy László dr., m. járásorvos,	»
Cseley János dr., ny. városi főorvos,	»
5 Dietz Miklós, kir. mérnök,	»
Domány János, kir. tan., polgármester,	»
Ghyczy Dénes, vármegyei alispán,	»
Galba Károly, árvaszéki ügyész,	»
Gyulai Rudolf, plebános, Győrszentmárton,	
10 Hevesi Bernát, gimn. tanár, Komárom,	
Hérics Márton, plebános, Ászár,	

- Horváth Kristóf, gimnáziumi igazgató, Komárom,
Jánosy Lajos, esperes, ág. h. ev. lelkész, »
Milch Ármin, kereskedő, »
15 Sárközy Aurél, cs. és kir. kamarás, főispán »
Sárkány Ferenc, főkapitány, »
Schnitzer Ármin dr., főrabbi, »
Steiner Miklós, gyógyszerész, »
Tuba János, takarékpénztári vezérigazgató, »
20. Veninger Ernő, esperes-plebános, Ószöny.

Tiszteletbeli tagok:

Hampel József dr., egyetemi tanár, Budapest.
Gyulai Rudolf, plebános, Győrszentmárton.
Thaly Kálmán, orsz. képviselő, Budapest.
Vaszary Kolos, hercegprimás, Esztergom.

Alapító tagok:

- Cseley János dr., Komárom,
† Esterházy Miklós gróf.
Esterházy Miklós Móric gróf, Csákvár.
Gyulai Rudolf, Győrszentmárton.
† Hidassy Kornél.
Komáromvármegye közönsége.
Komárom szab. kir. város közönsége.
Komáromi Első Takarékpénztár, Komárom.
Komárom-Vidéki Takarékpénztár.
Lichtenstein János herceg, Fürstberg.
Majláth Gusztáv gróf, Gyulafehérvár.
Marossy János, Tata.
† Meszlényi Gyula.
† Milkovich Zsigmond.
† Özv. Milkovich Zsigmondné.
Nádasdy Ferenc gróf, Agárd.
† Papp Gábor.
Speidler János, Gyermely.
† Vásonkeőy Imre.

Özv. Vásonkeőy Imréné.

Vaszary Kolos, hercegprimás, Esztergom.

† Végh Adorján.

Voetter Ottó, cs. kir. ezredes, Bécs.

Zámory György, Budapest.

Zichy Miklós gróf, Szentpéter.

† Zuber József.

Tagok névsora.

Adler H. Vilmos Komárom	30	Dávidházy János Ógyalla
Alapi Gyula »		Ditfurth Móric báró Tata
Asztalos Béla »		Erdélyi Zoltán Komárom
Antal Gábor »		Erdélyi Gáspár »
5 Asztalos Aba Budapest		Erdélyi István Aranyos
Baranyay Géza Kurtakesz	35	Fái Adolf dr. Komárom
Bathó Lajos Komárom		Freistadtl Oszkár »
Bányai Lipót dr. »		Freistadtl Pál »
Berencsy László dr. Komárom		Fried Jenő »
10 Beliczay Endre »		Fried Kálmán »
Bottay Kálmán »	40	Fömmötör József »
Bóday Ferenc Ki-igmánd		Fektor György »
Baranyay Mária Bagota		Forster Géza Budapest
Balogh Imre Ógyalla		Fáy István Komárom
15 Balogh Lajos Tata		Farkas Ferenc P. Virth
Barcza Adolf Dunaalmás	45	Feszty Béla Ógyalla
Csepy Dani Komárom		Galba Károly Komárom
Cser Vendel Ács		Gombos Kálmán »
Csermák Hugó Komárom		Germány Gyula »
20 Csorba István Nemesócsa		Ghyczy Dénes »
Czéh István Komárom	50	Görög Miklós »
Csetke Béla »		Ghyczy Béla Budapest
Czirók János Aranyos		Ghyczy Elemér P. Sz. Mihály
Czanik József Komárom		Hérics Márton Ászár
25 Czobor Gyula Bajes		Huszár Gábor dr. Ács
Diósy Ede Komárom	55	Hittrich József Komárom
Déry Alajos »		Hajagos Andor »
Dietz Miklós »		Hammerstein Richárd br. Bp.
Domány János »		Hideghéthy Imre Vukovár

	Hevesi Bernát Komárom		Major László Tata
60	Horváth Kristóf »		Mihályi Ignác Kocs
	Horváth Geiza Tata	100	Mészáros Sándor P. Herkály
	Ipovitz József Komárom		Nagy Antal Győr
	Jellinek Salamon »		Nagy Antal Nemesócsa
	Jánossy Lajos »		Nagy Vilmos dr. Komárom
	Jankovich Aladár Ógyalla		Neumann Alajos »
65	Jávor Béla dr. »	105	Pungor Lajos »
	Konkoly Th. Balázs dr. Kom.		Puhr Károly »
	Konkoly Th. Béla Komárom		Pollák Zsigmond »
	Kun Miklós »		Párkányi József Keszthely
70	Kluge Ferenc »		Pintér Elek Tata
	Kirchner Gyula »	110	Puhr János Komárom
	Kirchner Mihály »		Peredi Géza dr. »
	Kuppis József »		Parall Ferenc Budapest
	Keő Jenő dr. »		Pogrányi József Komárom
75	Kriza Ákos Mármarosziget		Pokorny László Tata
	Kiss Gyula dr. Komárom	115	Pyber Pál P. Virth
	Karcsay László »		Paal Lajos Tata
	Karcsay Miklós »		Palkovich Viktor Gúta
	Keleti József »		Rész Robert Komárom
80	Kánia Vilmos Lél		Ruttkay Béla P. Szentpál
	Kálmán Rudolf Csúz	120	Ruisz Gyula Bábolna
	Konkoly Th. Gábor Komárom		Schmidthauer Lajos Komárom
	Konkoly Thege Miklós Bpest		Schnitzer Ármán dr. »
	Kisfaludy Sándor Tata		Schuster Aladár Keszegfalu
85	Kürthy István Koltha		Steiner Miklós Komárom
	Lengyel Lajos Komárom	125	Steiner Dávid »
	Lázár Pál »		Szinek Gábor Tata
	Löwy Győző dr. »		Sárkány Ferenc Komárom
	Lakos Izsó »		Szontai Oszkár »
90	Losonczy Ödön Budapest		Szombathelyi Győző Koltha
	Löwinger Vilmos dr. Pozsony	130	Steiner Gyula Komárom
	Laki Bennó Győr		Sárközy Aurél »
	Loránt Leó Apáczaszakállas		Soós Károly »
	Milch Ármán Komárom		Steiner Gáspár »
95	Mihola Ferenc dr. Komárom		Spitzer Béla »
	Markovits Gyula »	135	Steiner Mihály Ógyalla
	Medveczky Zsigmond Arad		Szántó Lajos Dad

Tuba János Komárom	145	Veninger Ernő Ószőny
Tahy Károlyné Bagota		Vásárhelyi Domokos dr. Kom.
Thaly Ferenc P. Szentmihály		Weszelovszky János Komárom
140 Tihanyi Gál Komárom		Witausek Károly *
Trojkó György Tata		Zechmeister János »
Unger Kálmán Komárom	150	Zechmeister Sándor »
Virágh Gyula dr. Tata		Zámory Imre Budapest
Weisz Fülöp Komárom		Zinsenheim Sándor [Komárom.

Nagyjaink emlékezete.

Irta: Állapi Gyula.

Muzem Egyesületünk egyik nem kicsinylendő kulturális célja az, hogy az irodalom, tudományosság és politika terén nagyobb szerepet betöltött férfiak emlékezetét ápolja s azok iránt tartozó kegyeletét lerója. Így akarja Egyesületünk a társadalommal az állandó kapcsolatot létesíteni, így akarja egyuttal a nagy közönségben a kulturális törekvések iránt való érzéket ébrentartani és fejleszteni.

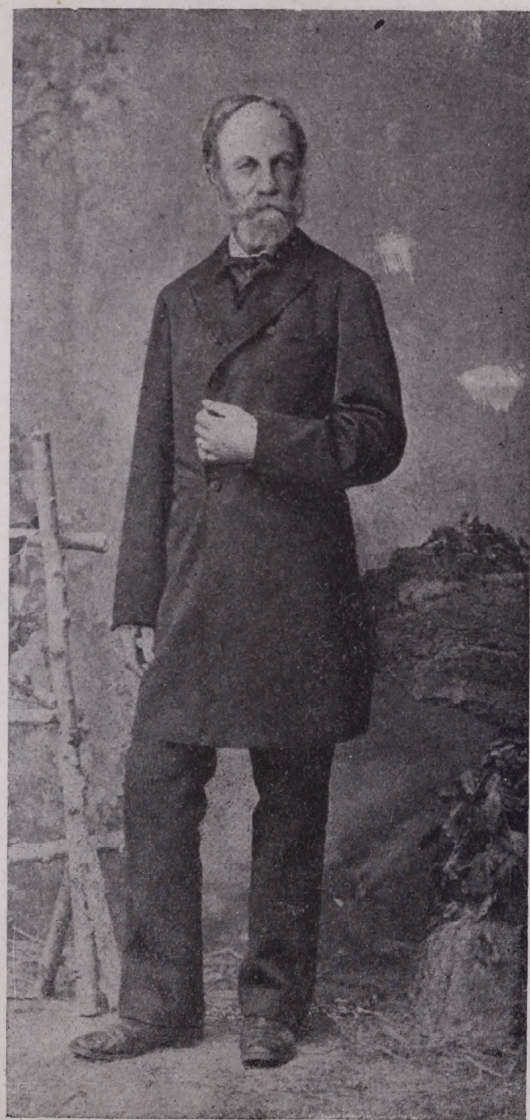
Az ország fővárosa benépesült ily emlékekkel, a vidéken pedig alig történt valami e téren. Szűkebb hazánkban is megvannak a nagy fiai, akik a mi büszkeségeink s akiknek emlékezetét hozzánk a szeretet és emlékezés finom szálain kívül a hozzánk tartozandóságnak és a kapcsolatnak száz köteleke fűzi.

Minden hely, amerre tekintünk, egy-egy beszédes emléke a multnak, ahova valami esemény fűződik. A város, a vármegye minden rögjének megvan a történelmi multja: mert ezer év küzdelmes viharai hömpölyögtek el fölöttük.

És ha széttekintünk, emlékünken megújodik azoknak emlékezete, akik a nagy idők tényezői és tanúi voltak. Itt születtek közöttünk, itt szívták magukba a lelkesedést, melyel a hazának sok és fontos szolgálatot tettek, itt jártak keltek, ide vezetett utjuk e nagy folyam öntözte szép földre, ahol megpihentek a fáradalmak után s ahol legtöbbjük örök álmát is álmodja.

A nagy közönségnek mindezt meg kell tudnia. Hirdesse a nagyok el nem évülő érdemeit számos emlék s a kultura üdítő forrásaiból merítve megtisztult lélekkel emelkedhetünk fel hozzájuk, a nemcekhez, a nagyokhoz, a jókhoz.

A szép és nemes kultusza legszebb bizonyítéka szellemi életünk fejlettségének.

Jókai Mór.

Jókai Mór.

— 1829 február 19 — 1905 május 5. —

A legnagyobb magyar mesemondó, költőink fejedelme, Komárom koszorús szülötte hunyt el 1904 május 5-én Budapesten. Gyász, mélységes gyász szakadt ezzel az egész magyar nemzetre, de kétszeres súlyjal nehezedik ez Komáromra, ahol a költő-király bölcseje ringott.

A Jókai név varázsa minden magyar szívet megihletett és a nagy költő alakját legendás nimbusz veszi körül: érthető tehát az a fájdalom, melyet földi részeinek elmulása keltett szülővárosában.

Jókai gyermekkori lakóháza.

(A Jókai és Deák utca sarkán, a mai Ihász-féle ház helyén.)

magával mindenkit, megbabonázva ifju és öreg szívét.

»Hogy a szolgaságnak erkölcsrontó láncait erkölcsi romlás nélkül viseltük és ráztuk le; hogy csábító, mételyes világrámlatoktól mentesek tudtunk maradni kétségbeejtő helyzetünkben; hogy az erkölcsi erőt, melylyel jogainkat

Jókai Mór költői pályája nagy napokban, Magyarország újjászületésének perceiben vette kezdetét s a csodálatos, sikerekből gazdag, ragyogó írói pálya azóta egyre emelkedett addig, amíg a Jókai név valószínű fogalommal változott, amelyből a nemes idealizmus, hazafiság és a szép iránti fogékonyság nemestüze sugárzott elő és ragadott

visszavittuk, képesek voltunk megőrizni; hogy idealizmusunkban hitünket, reményünket, szeretetünket megtartottuk: volt-e mindebben bárkinek nagyobb része, mint a te költészetednek?! . . .»

E plasztikus jellemzése a költő egy emberöltőre terjedő irodalmi működésének Beőthy Zsolt szájából hangzott el és mi leginkább érezzük e szavak igazságát, erejét és súlyát.

Elhunyt nagy fia ravatala mellett könnyezve állott a nemzet és megjelent a szerető édes anyja, Komárom is kegyeletével.

A Múzeum Egyesület, illetve akkor még Komáromvármegyei és Városi Történeti és Régészeti Egylet megalakulása első évében, 1886 december 19-én sietett Komárom nagy fiát tiszteleti tagjává választani Ghyczy Kálmán és Tóth Lőrincsel egyetemben. Mi is méltán gyászoljuk tehát a halhatatlant: mert a mienk is volt.

Emlékét, amely köztünk mindig élni fog, relikviáinak összegyűjtése által szándékozik Múzeumunk minden időkre fentartani.

Komárom városa elhatározta, hogy nagy fia emlékét ércszoborral örökíti meg. E határozat, a tartozó kegyeletnek megnyilatkozása volt s azt mindenki méltán várhatta a szülőváros hálás közönségétől.

A Múzeum Egyesület idővel talán juthat abba a helyzetbe, hogy társadalmi uton összegyűjtve a nagy íróra vonatkozó emlékeket, külön Jókai-szobát rendezhet be velük, ami azt hisszük mindnyájunk fő óhaját képezi. E terv talán kivihető is volna, ha abban az egyesületet a társadalom támogatná, mert ezzel a legnagyobb fiunk halhatatlan emlékének hoz mindenki áldozatot.

Ifj. Péczely József és Tóth Lőrinc emlékezete.

Komárom két nagynevű szülötte emlékének áldozott a Muzeum Egyesület az elmúlt 1904. évben, midőn azok szülőházát művészi becsü emlékművel jelelte meg és oly szép irodalmi ünnepet rendezett, amely országos jelleget öltött, Komáromban pedig úgy magas színvonalon álló tartalma, mint fényes kereteivel sokáig emlékezetes fog maradni.

Az irodalomtörténet feljegyezte nevét lapjaira e két neves írónak, akik a véletlen sors folytán egy házban pillantották meg a napvilágot, a komáromi református parókián.

Tóth Lőrinc halála adta meg a kegyeletes törekvésnek az aktualitást. B a l k á n y i Kálmán irodalomtörténész, ifj. Péczely József életirója, aki Tóth Lőrinc személyes ismerősei közé tartozott és az elhunyt kiváló íróval többször érintkezett, vetette fel a gondolatot egy fővárosi lap hasábjain, melynek a helyi sajtóban is csakhamar visszhangja támadt.

A Muzeum Egyesület figyelmét sem kerülték el e közlemények és csakhamar megindította a gyűjtést az emléktáblára, az adakozást maga nyitván meg 50 koronával. Társadalmi uton csakhamar tekintélyes összeg jött össze. Komáromvármegye közönsége 200 koronával, a Közművelődési Egyesület szintén 200 koronával sietett járulni a nemes célhoz, a város közönsége pedig átengedte a Péczely-síremlékre gyűjtött alap feleslegét, amely 189 korona 88 fillért tett ki.

Az emléktábla kivitelét Istók János szobrász művészre bízta az egyesület, aki több tervet adott, de művészi értékre nézve ezek közül legkiválóbbnak azt találta az

emléktábla bizottság, amely a két író relief arcképét kararai márványban volt megörökítendő. A feladatot a jeles művész kitűnően oldotta meg és az emléktábla bizottság által a mintázat megtekintésére felkért Tuba János és Alapi Gyula bizottsági tagok azt a kivitelre minden tekintetben alkalmasnak találták.

Az emléktábla felíratának szövegezésére Beöthy Zsolt egyetemi tanár urat kérte fel az Egyesület, ki erre készségesen vállalkozott.

Október 12-re tűzte ki a Muzeum Egyesület az emlékmű leleplezési ünnepélyét, mely egybeesett a Dunántuli Közművelődési Egyesület Komáromban megtartott első vidéki közgyűlésével s az írói és tudományos világ megjelent képviselői részvétele folytán országos jelleget öltött.

Meghívta a Muzeum Egyesület ünnepére Tóth Lőrinc családján és rokonságán kívül a Dunántuli Közművelődési Egyesületet, a Magyar Tudományos Akadémiát, a Kisfaludy- és Petőfi Társaságot, a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, az Történelmi Társulatot, a Debreceni Csokonai Kört és az ujságíró egyesületeket.

Az ünnep a vármegyeháza dísztermében megtartott ünnepi közgyűléssel kezdődött, melyet Esterházy Ferenc gróf valóságos belső titkos tanácsos elnök vezetett.

Megjelentek Tóth Lőrinc családja részéről, fiai: Tóth Ernő budapesti és Tóth Aurél szegedi kir. ítélőtáblai bírák, menyje: Tóth Aurélné és unokája: Miklós Elemér dr. budapesti tanár,

A Dunántuli Közművelődési Egyesület részéről: Pallavicini Ede őrgróf, Rákosi Jenő főrendiházi tag, Antal Gábor ref. püspök, Szegedy Béla cs. és kir. kamarás, Sárközy Aurél és Laszberg Rezső főispánok, Ghyczy Dénes alispán, György Aladár, Lőrinczy György, Fodor Oszkár dr., Veöreös Jenő, Zechmeister Károly udv. tanácsos, győri polgármester és számosan.

A Magyar Tudományos Akadémia nevében megjelentek: Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő és id. Szinnyey József; a Kisfaludy Társaság nevében: Beöthy Zsolt, Hegedüs István és Rákosi Jenő; a Petőfi Társaságot: Ábrányi Emil, Prém József, Szana Tamás és Szávay Gyula képviselték; a Tör-

ténelmi Társulatot: ifj. Reiszig Ede; a Debreceni Csokonai Kör: Szávay Gyula; a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és az »Otthon« írói és hírlapírói kör nevében Rákosi Jenő jelent meg.

Az ünnepi közgyűlésen résztvett Komáromvármegye és város társadalmának színe-java. Miután Esterházy Ferenc gróf elnök üdvözölte Tóth Lőrinc családja megjelent tagjait, a tudományos és írói társaságok, egyesületek és inlézetek, a helyi testületek képviselőit, Alapi Gyula titkár tett jelentést az emlékmű tárgyában.

Az ünneplés színhelye ez után az emléktábla előtt, a református egyház paplakánál, a Széchenyi-utcában folyt le, ahova az ünneplő közönség elvonult.

Itt az elnöklő Esterházy Ferenc gróf, üdvözölve a közönséget megnyitottnak nyilváníttotta az ünnepet és Bausz Teodorik bencés tanár lépett az emelvényre, hogy megtartsa a következő ünnepi beszédet:

Mélyen tisztelt ünneplő közönség!

A mult tevékeny alakjait, akár örökéletű mesterművet alkottak, akár csak úttörő munkásságot végeztek, tisztelni, emléküket hálával és kegyelettel őrizni, érdemeik előtt meghajolni szent kötelessége az utókornak. Valamint a történelmi mult megbecsülése fokmérője a későbbi nemzedékek életrealóságának, épúgy mutatja a valódi tudás megbecsülésének mértékét a tudomány és irodalom munkásaira való hálás visszaemlékezés. Hiszen ők rakták le azt a szilárd alapot, melyre a szellemi élet forgatagában lassan-lassan érlelődő eszmék kijegecedve lerakodnak; ők világították meg elméjük fáklájával azt az utat, melyen nélkülök ma is csak tapogatózva, bátortalan lépésekkel haladhatnánk.

Komárom városát az isteni Gondviselés bőségesen megáldotta oly kitűnő férfiakkal, akik részint a tudomány, részint a szépirodalom mezejét messze megvilágították tehetségük fényével. Mintha csak kártalanítani akarta volna ama szenvedésekért, melyeket az elemek, vagy a harcok ádáz zivatarjai zúditottak reá századok folyamán. S e város közönsége — mélyen tisztelt ünneplő közönség — már több ízben bebizonyította, hogy szíve-lelke mélyén érzi a

hálát nagyjai iránt. emléküket tiszteli, sőt a későbbi nemzedék lelkében is meg akarja gyökereztetni ez érzést, midőn emléktáblával jelöli meg azon hajlékokat, hol jelesei életet nyertek, vagy életüket töltötték.

E szerény ház, mely előtt — mélyen tisztelt ünneplő közönség — ma összegyűltünk, irodalmunk három jelesének emlékét őrzi. Szerencsés hajlék, múzsák kedvelt lakóhelye! Falaid közt töltötte rövid, de munkás életének utolsó tizedét az a férfiú, aki hivei lelki üdvének gondozásában és nemzeti irodalmunk fejlesztésében önmagát emésztette föl: id. Péczely József, az ev. ref. egyház papja, kinek irodalmi működése épen azon időre esik, melyben a nyelvünk és nemzetiségünkért vívott haza a legkegyetlenebbül dult. E ház falai közt szövögette kedves, jóízű, enyelgő hangu meséit, itt forditgatta a nyugoti irodalmak jelesebb termékeit, hogy a felvilágosodás és haladás eszméit honfitársai közt terjessze, Mély vallásosságtól áthatott lelkében a hazafiság olthatatlan lánggal lobogott. Mig amaz egyháznak szervezésére edzi erejét, emez az elhanyagolt s a külföld műveltségi színvonalától messze elmaradt magyar szellem szakadatlan művelésére, a magyar nyelv pallérozására nyújt neki erőt. Mindazt, amit tett, a magyar művelődés és nyelv érdekében tette, melynek szépségét meggyőző erővel védi s lelkesedve hí föl mindenkit művelésére. Itt, e falak között szerkesztette az első tudományos folyóiratot, melynek fenntartására erején felül áldozott. Bár sok keserű csalódás érte, hálátlan támadást is kellett tapasztalnia, tevékenysége meg nem tört, munkásságát csak a korai halál zsidbasztotta el.

Az 1789. év novemberében nagy öröm érte a szerény református paplakot. Megszületett az édes apa büszkesége, a család öröme, kivel a tudós apa szívesen dicsekszik író-barátainak. Azonban nem sokáig telhetett öröme fiában, kiről Gvadányi azt jósolta, hogy nagy ember lesz belőle, mert a megfeszített munka megtörte s alig negyvenkét éves korában sirba vitte. A bánatos özvegy elhagyta e házat s Debrecenbe ment gyermekeivel. E szinmagyar városban töltötte ifj. Péczely József gyermek- és ifjúkorát, majd később férfi- és aggkorát. Miként egykor atyja, ő is

a debreceni főiskola falai közt szivta magába a tudomány édes anyatejét, itt hallgatta a jeles Budai Ézsaiás ajkáról magyar nyelven a magyar történelemnek édes ígét, ide tért vissza, miután két évig külföldi egyetemeket hallgatott, gazdag tudományos ismeretekkel és széles látókörrrel és elfoglalta az ország ezen nevezetes főiskolájának egyik tanári székét. Nem ok nélkül emelték az alig huszonnégy éves ifjút e nagyfontosságú állásra. 34 évi tanári pályája fényesen igazolta, hogy teljesen jogos volt a mezőtúri eklézsia előljáróinak amaz óhajta: »A jóltevő Isten, amely iskolát meg akar áldani s virázóvá tenni, adjon abba tanítóul Péczely Józsefet.« Azok az eszmék, melyeket a tanítás ügyének emelésére hangoztatott s javaslatban is összefoglalt, Péczelyt mint korát megelőző tanférfiut állítják elénk.

Tanár volt testestől-lelkestől, ki minden lépésével, minden szavával az ifjúság erkölcsi és szellemi tökéletesedését, nemzeti irányban való haladását iparkodott előmozdítani. Bár tanítványaival szel. ben szigorú volt, a kötelességteljesítést pontosan megkövetelte, mégis szeretettel vették körül, áhitattal csüngtek ajkán: . . . »mikor tőle — írja egyik tanítványa — az egyetemes vagy magyar történelem ecsetelését hallók: remegtünk a leckeóra rövidségéért s óhajtók, vajha legalább 24 óráig tartott volna egy előadása...« Méltán irhatott így róla tanítványa, mert valódi szónokká tette a lelkesedés, valahányszor a magyar történet egy-egy nevezetesebb mozzanatát tárgyalta.

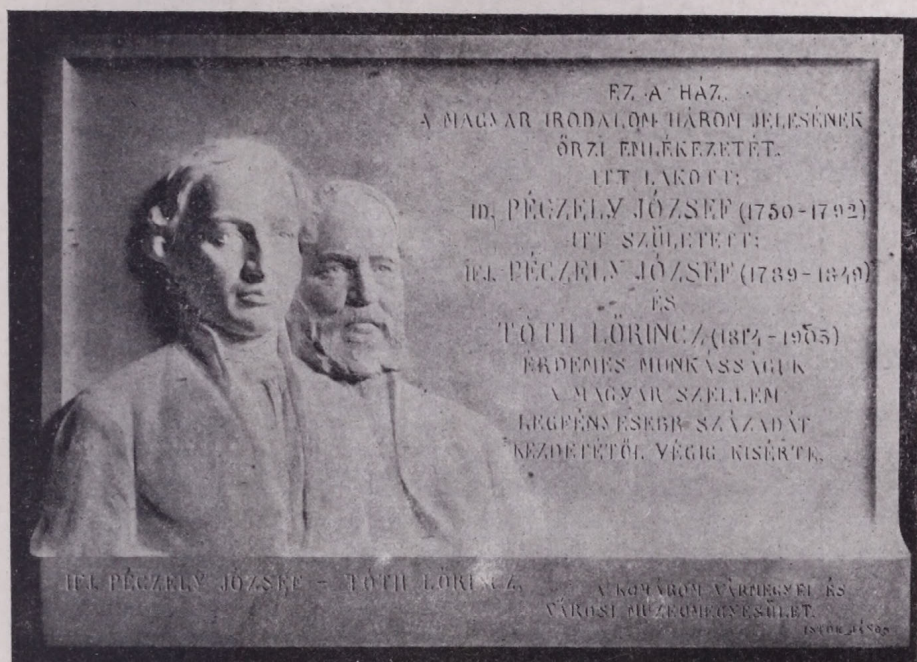
Tanítványai szeretete, vonzalma, ragaszkodása még fokozottabb tevékenységre sarkalta, hogy a legnemesebb célt: műveltségünk nemzeti tartalmának fokozatos emelkedését, elérhesse. Erre legalkalmasabb eszköz a költészet és a történelem. Míg tehát egyrésztől tanítványait folytonos buzdításával odavezette a költészet üdítő forrásához, s hogy a nemes verseny buzdításul szolgáljon, *Lant* című gyűjteményben kiadta költői termékeiket, addig másrészt a *Magyarok története* c. munkáját adta az olvasó közönség kezébe, mely a magyar történelmet az eddigieknél könnyedebb és élvezhetőbb nyelven, lángoló hazaszeretettel, költői hévvel, itt-ott drámai erővel adja elő.

A nemzeti kultúrát nemcsak erős tehetségével, nagy

tudományával szolgált, hanem erejéhez mérten anyagi áldozatokkal is támogatta a különböző közművelődési intézményeket. Végredeletében megemlékezik több tanintézettről. 1841. ápr. 13-án pedig ötezer forintnyi alapítványt tett az Akadémiáknak, amelynek már három évvel előbb rendes tagja lett, történeti és drámai munkák jutalmazására.

Élte egész munkásságát a magyar faj nemzeti alapon való művelésére fordította, utolsó napjait pedig ama hősi korban élte, melyben a magyar ereje tudatában nemzeti-ségeért, becsületeért sikra szállt. Még meg érte a legdicsebb hadi tényeket, de két nappal Buda bevétele után sirba szállt, mint rövid idő múlva a nemzet szabadsága.

Alig egy éve mult — mélyen tisztelt ünneplő közönség, — hogy a magyar irodalom és közélet egy kedves és jóságos alakja, Tóth Lőrinc, elköltözött az élők sorából. Ugyanezen házban született 1814-ben, itt ringatták bölcsőjét, itt csókolta homlokán a kisedet a költészet muzsája és Justitia, az igazság istenasszonya, itt szivta magába a munkaszeretetet és írói hajlamot, melylyel — úgy látszik — id. Péczely óta e ház levegője telítve volt. Fényes pályát futott meg az ügyvédi vizsgálat letételétől addig az ideig, mikor, mint a kuria tanácselnöke, nyugalomba vonult. Szakadatlan, hasznos munkában telt el az a hosszú élet, melyet az Isten különös kedvezéskép nyújtott neki. Az alatt a hetven év alatt, míg az írói tollat forgatta, bámulatosan sokoldalú, üdvös és hatásos munkásságot fejtett ki. Gyöngéd, érző lelke a lírához vezette; a Szivhangok c. gyűjtemény egyes darabjai nemes és tiszta hangjukkal, csinos és találó formáikkal hatottak a negyvenes évek olvasó közönségénél. Erős történeti érzéke a történeti dráma művelésére serkentette, vonzalma a joghoz a jogi irodalom mezején nyitott neki tág teret. Eleven megfigyelő tehetségét Utitárcáiban láthatjuk, hol ismételt ismételt utazásai alkalmával gyűjtött tapasztalatait örökítette meg. Mint képviselő, mint a felelős kormánynak hosszabb ideig egyik legtehetségesebb hivatalnok a sokban hozzájárult a magyar jogszellem kialakulásához. Munkás tagja volt az Akadémiának, a Kisfaludy- és Petőfi Társaságnak s nem volt oly társadalmi mozgalom, melyben élénk részt ne vett volna.

Ime, — mélyen tisztelt ünneplő közönség — itt ragyog előttünk a márványtábla, melynek alakjaiban a művész ihletett lelke formát adott az eszmének. A lelki jóság és nemesség, értelem és tudás, a magyar faj szeretete sugárzik e márványba vésett arcokról. Akadhatnak olyanok, akik azt mondják, hogy Péczely József történelmi munkái az újabb alkotások mellett elavultak, hogy Tóth Lőrinc Hunyadi Lászlójában a mai kor fejlettebb műízlése élvezetet nem talál, ámde az a nagyfoku nemzeti érzület, az a lángoló magyarság, melyet amaz a XIX. század első felének ifjúságába oltott, él, élni fog és soha el nem alszik; az a gyöngéd szeretet, melyvel emez az akkor még fejlődésben levő irodalmat ápolta, kell, hogy soha ki ne vesszék a magyarnak lelkéből. E márványtábla legyen a mai nemzedéknek emlékeztetője a mult nagyságára és ösztönzője a jövő munkásságra. Ugy legyen!

A lendületesen, sok szónoki készséggel előadott beszéd nagy hatást kellett és az egybegyűlt közönség a jeles szónok iránti rokonszenvének éljenzéssel adott kifejezést.

A beszéd közben lehullott az emléktáblát eltakaró lepel és látható lett ifjabb Péczely Józsefnek és Tóth Lőrincnek, Komárom két jeles szülöttének emlékműve, mely minden időkben hirdetni fogja nagy emlékezetüket.

Az emléktábla karrarai márványból készült és a művész, Istók János, szerencsés kézzel örökitette meg a két író képét. A felirat tömör szövege, mint említettük, Beöthy Zsolt tollából került ki. A jelenvolt művészt sokan üdvözlötték — első sorban Tóth Lőrinc családja — az emlékmű élethű és sikerült kiviteléért.

Az emlékbeszéd után lépett Beöthy Zsolt az emelvényre és a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, de ugyis mint a Kisfaludy Társaság elnöke, a következő szavakkal áldozott a két jeles író emlékének:

Köszöntöm ez ünnepet és az ünneplőket, de szívem legmélyén mégis azokat az árnyékokat illeti köszöntöm, akiket az ünnep sirjukból föltámaszt. Idősb Péczely Józsefet a XVIII. század végének ezt a kiváló tehetségű és buzgalmu íróját. Ő az első sovén magyar író, aki megmutatta, hogy a legizzóbb fajszeretettel, mint lehet egyesíteni a leggazdagabb tudományos működést. Ifjabb Péczely Józsefet, akinek legnagyobb érdeme, hogy a történelmi érzést, a történelmi tudatot ő vitte be a nemzet szélesebb rétegeibe. És köszöntöm Tóth Lőrincet, akiről mindenki tudja, hogy emléke mire int bennünket, arra, hogy az ideális gondolkozásnak a munkás kézzel együtt kell maradnia. Köszöntöm a fényes századot, melynek szülöttei és ezt a házat, melyről el lehet mondani: *parva domus magna memoria*.

A rövid beszéd, mely a nagy tudós ajkairól elhangzott, mély hatást tett az ünneplő közönségre. Az emlékre ezután a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság nevében koszorukat helyezett el, amely tudós és írói társaságnak mindkét író majdnem alapításuk óta tagja volt.

Majd R á k o s i Jenő kezdett szólni s az egybegyűlt közönség feszült figyelemmel hallgatta a szónoki előadás e mesterét, aki a Dunántúli Közművelődési Egyesület koszorúját hozta el az ünnepre, de egyttal a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és az Otthon írói kör kegyeletét is tolmácsolta a következő beszéd kísérotében:

Tisztelt ünneplő közönség!

Bizonyos, hogy az ember nem léphet ilyen helyre, s ilyen illusztris közönség elé a nélkül, hogy nagyjából föl ne jegyezné magának, mit akar mondani. De engem e néhány perc alatt a benyomások oly hatalmas, oly sokasága rohant meg, hogy alig emlékszem arra, mit akartam mondani, s e benyomások között van egy kép, mely örökké fog bennem élni: hogy amikor Komárom utcáin állva és a város és annak egyik elekelő felekezete által a nemzetnek adott két nagy alak emlékét ünnepeľjük itt, ide közibünk lép ebben a vallásos visszavonástól nem mentes korunkban a dicső szent Benedek-rend egy jeles, előkelő férfja és ünnepli ezeket a férfiakat, ez oly lélekemelő és oly nemességgel tölt el, hogy ezt szó nélkül nem hagyhatom. És egy csodás véletlen, hogy ezen emlékkal szemben itt látom a fölfeszített Jézus Krisztust. Abban a korban, a mikor Péczely József és Tóth Lőrinc voltak a magyar nemzet napszámosai, szintén volt egy felfeszített Jézus Krisztus és másfél száz éve munkálkodtunk, hogy a keresztfáról levegyük. És ez a jelenet, amit itt látok, arról biztosít engem, hogy le fogjuk venni a mi Krisztusunkat a keresztfáról. Én igen, ünneplő küzönség, koszorut helyezek az emlék elé, de ez a koszorú csak szimbolizálja az én sokoldalú megbízatásomat. Én első sorban a Dunántúli Közművelődési Egyesület nevében teszem le koszorúmat, amelylyel együtt, a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és az »Otthon« írók körének megbízásából. Mind a három nevében bő aratást találok az ő munkás életükben. Utörök voltak a tudományban és a Muzeumok Tanácsa, a melynek föladata a tudományt a legszélesebb rétegekben terjeszteni, ő bennük dicső elődeit tiszteli. A Dunántúli Kultúregyesület föladata pedig nemzeti szellemet és érzületet terjeszteni az ország dunántúli részeiben és e

téren dicsőbb és lelkesebb munkásai alig voltak az országnak, mint a Péczelyek, kiknek korára előttem szóló azt mondja, hogy ez fényes korszak volt, de én azt tartom, hogy nem a korszak volt fényes, hanem ők voltak a fénylők és miattuk látjuk mi fényeseknek a korukat is. Az idők pusztításának árja elrohant az ő munkájuk fölött, de munkásságuk, szellemük, lelkük és nevük az időkön túl fényleni és ragyogni fog mindenha, míg hálás magyar szívek lesznek e világon. E nemzet értelmisége és szülővárosuk örökdik azon, hogy dicsőségük el ne muljon; ők annak a kornak voltak napszámosai, mikor nemcsak a tehetségek nagysága, hanem a lélek nagysága, az akarat és a tudás nagysága volt az a tényező, mely felemelte az embert és az emberek emelkedvén, fölemelkedett velük együtt a nemzet is. Ők vágtak alapot abban a járhatatlan rengetegben, melyben Magyarország akkori szellemi élete volt, és ha azt mondjuk, hogy ma tört utakon járunk, az az ő áldott munkájuk műve. Hála érte Komáromnak, mely őket a nemzetnek adta, hála a nemzetnek, hogy nevüket el nem felejtí és emléküket becsben tartja. Lészem koszorumat, hervadjon el érettük, de emlékü virágozzék értük és nemzetünkért örökké.

A gyönyörű szavak után a Petőfi Társaság két szónoka rőtta le a kegyelet adóját.

Ábrányi Emil Tóth Lőrinc emlékezetének hódolt, akit a Petőfi Társasághoz oly régi és kedves kötelékek fűztek és alábbi költői szárnyalásu beszéde ugyszólván magával ragadta a lelkeket és elméket. A beszéd így hangzott:

A Petőfi Társaság nevében hozom a kegyelet és a hódolat adóját Tóth Lőrinc szülőháza elé. Mert minket is gyöngéd kötelékek fűztek ahhoz, aki csak az imént költözött el; aki csaknem száz esztendő élet csúcspontjáról szeliden emelkedett föl az üdvözölt lelkek magasságába. A Petőfi Társaságnak is tiszteleti tagja volt, irodalmunk megdicsőült patriarkája, aki végtelen szereletreméltóságával mindnyájunkat édes unokáinak tekintett. Menenius Agrippához hasonló nemes alakja mi köztünk is sokszor megjelent, klasszikusan finom, kedves mosolyával minket is elbűvölt,

bölcs tanácsaival bennönket is gyámolított. Előttünk is nagy példaképpen állott az Istentől megáldott viruló aggastyán, aki az aggkor diszéhez, a hófehér hajhoz az örökké buzgó fiatal szív és az örökké tevékeny férfias munkásság diszét csatolja.

Ezek a márványba vésett arany betűk csillogva hirdetik Tóth Lőrinc emlékezetét. De a legtündöklőbb arany betűk is csak halott betűk. Mi ellenben az élő szavak és a szerető szívek erejével magasztaljuk azt, ami benne halhatatlan. Mi Tóth Lőrinc szülőháza előtt így kiáltunk fel: Hosszu életed szép volt, mert a közpálya minden ágában hasznára váltál nemzedetnek és hosszú életed hasznos volt, mert a közpálya minden fokán a szép kultuszában tűntél ki. Akkor sem távolodtál a széptől, amikor mint tudós jogász nagy kodifikátori munkálatokban vettél részt. A paragrafusok szinte szépekké váltak, amikor te stilizáltál; és a szigorú Justiciát a te oldaladon szinte a tizedik muzsának néztük. A törvénytár száraz paragrafusaiba humanus, meleg, ideális lelkedet lehelted belé és az igazságszolgáltatásban az igazság nemes szellemét kerested, aminél fenségesebb szépség nincs. S ha mással nem tudtad szolgálni a szépet, hát szolgáltad a mindennapi életteddel, a napok egymásra következő sokaságával, ahol minden pillanat a becsületesség, a kötelességtudás, az erkölcsi tisztaság, a jó akarat, a nyájas szeretet, a bájos szelidség, a meleg szív és a bölcs értelem tökéletes harmóniája volt.

Légy áldott, játszi és mély epigrammák klasszikus mestere! Vörösmarty, Széchenyi, Deák lelkes barátja, — hű fegyvernöke az óriás bajnokoknak, akik a végzettől Magyarország jövőjét kihívták, akik magyarországot a modern haladás diadalmas útjára vitték: legyen emléked áldott!

S z á v a y Gyula, a Petőfi Társaság másik szónoka ifjabb Péczely József emlékének áldozott remek beszédében, elhozva egyúttal Debrecen városa és a debreceni Csokonai Kör üdvözlését. Beszéde így szólt:

Hódolatot és rokonüdvözlést hozok a városból, mely távol keleten a magyar haza délibábos ölében szüli, neveli s szárnyuk nőtten világba röpíti a jó magyar fiakat, a városból, mely mind a két Péczelyt emberré nevelte, fiává

fogadta, melynek ős kollégiumában az első Péczely, diákok széniora tanult, a második Péczely pedig tanított, amelynek falai közül hatalmas sasszárnyakon az első Péczely, miután megkeringelte a világ és tudomány idegenségeit, ide ereszkedett le Komáromba, kőfészket rakván itt hitének s amelynek falai közé viszont vonzódo érzelmekkel innen Komáromból visszaszállt a második Péczely, akit szülői büszkeséggel félig a saját fiának tart a mi városunk is, mert hiszen debreceni sziv alól sarjadott ki élte, szívének párját is Debrecen adta, életét ott élte, műveit ott irta és örök álmait is annak a városnak szüz-magyar földjében alussza.

Ennek a virágövezte márványnak ismerem a párját, otthon a Csokonai városában, ott ifju Péczely József porai felett élő virágaival és arany betűivel a mulandóság követ képviseli; itt már azt a követ, mely a porladó téglák közül kitör és eget kér a halhatatlanságból. Csokonai városá ott hálás szeretettel és kegyelettel emelte annak a férfinak, ifju Péczely Józsefnek hamvai fölé, aki a város költő fiának sirja felett elsőül kezdte szerető kezekkel ültetni s rendezni a borostyánt, aki első volt bátor kezekkel eltisztítani Csokonai sirjáról és emlékéről az elfogultság és kicsinyesség gazdátlan bojtortjánait, aki az első gyűjtő felhívást kibocsájtotta, hogy Csokonai ércemlékhez, a halhatatlanság mutatójegyéhez jusson.

Érzelmek és emlékezések sokasága hatja át tehát a mi városunk lelkét is amikor hírét hallja ennek a fényes, meleg ünnepnek, szíve egész melegével, lelke teljes áradásával és megnedvesülő szeme minden ragyogásával van jelen itt az ünnepen, szivből örvendve, hogy Péczely József szülőföldjén az ő dicsőségét debreceni szó is hirdetheti és én boldog vagyok, hogy az irodalmi társaságok ünnepi nyilatkozatai között a Petőfi társaság tiszteletnyilvánításához hozzáfűzve, letehetem ez emlék virágai közé Debrecen közönségének s e város irodalmi törekvéseit és mozgalmait képviselő Csokonai Körnek hódolatát és tiszteletét.

Az írói társaságok küldötteinek szónoklatai után-ujból Esterházy Ferenc gróf elnök foglalta el az emelvényt és köszönetet mondott Istók János szobrász művésznak

az emlékmű megalkotásáért, amely a magyar művészet fejlettségét fogja hirdetni. Egyúttal átadta az emléket a komáromi református egyházközség őrizetébe, annak oltalmába ajánlotta.

Antal Gábor, a dunántúli ref. egyházkerület püspöke, komáromi lelkész vette át a komáromi református egyház nevében az emléket és ismert ékesenszólásával a következő emelkedett szellemű beszédében fogadta annak megőrzését:

Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Hazafias öröm és a legmélyebb hálaérzet dobogtatja meg keblemet, amidőn ezen diszes emléktáblát, a melyet Komárom város nagy szülötteinek művészi becsü arcképei ékesítenek, mint a Komáromi Muzeum Egyesület becses ajándékát a komáromi ref. egyház nevében és megbízásából megőrzés végett átveszem.

A hazafias érdemet kívánta a derék egyesület az utódok hálás érzelmeinek koszorújával jutalmazni azok irányában, akik a nemzeti tudomány és irodalom művelésében önzetlenül fáradoztak, amidőn elhatározá, hogy idősb Péczely József lakóházát, egyszersmind ifjabb Péczely József és Tóth Lőrinc szülőházát emléktáblával jelöli meg. Tanúságot kívánt szolgáltatni a hazafias egyesület arról, hogy a hálás utódok nevében ki nem aluvó tisztelet és kegyelet él azok irányában, akik a nemzeti művelődésnek, sokszor darabos és tövises ösvényeken járva, uttörői voltak. De igaz, hazafias kötelességet is kívánt az egyesület e diszes emlékmű felállításával teljesíteni, mert a történelem általt igazolt kétségbevonhatatlan igazság az, hogy csak az a nemzet lehet nagygyá, amely nagyjait megbecsülni képes, amely haláluk után is igaz kegyelettel őrzi azok emlékét és az ő hűséges kötelességteljesítésüknek emlékeztetését minél szélesebb körben igyekszik ismertté tenni, fáradhatatlan munkálkodásukat, nemes jellemüket a késő utódok elé követendő például állítani.

Azért oly kedves, oly drága kincs nekünk ez emléktábla, mert mindenkor figyelmeztet bennünket arra, hogy úgy szolgáljuk édes hazánkat, úgy teljesítsük iránta minden

kötelességeinket, amint szolgálták és teljesítették azok, a kiknek márványban megörökített emlékét ezen gondjainkra bizott diszes emléktábla őrzi. Ide járunk hazaszeretettel, kötelességérzetet, lankadatlan tevékenységet tanulni, mert idős Péczy Józsefnek ezen tulajdonai tették egykor, a 18. század utolsó tizedében Komárom városát a hazai tudomány és művelődés egyik kiemelkedő központjává s a város lakosságának ezen tulajdonai jutottak kiváló mértékben kifejezésre azon dicső férfiakban, akik ezen egyszerű házban születtek, de szellemi képességük, a tudományos és szépirodalom terén való működésükkel országos nevet, tiszteletet és elismerést vívtak ki maguknak. Ide vezetjük városunk ifjúságát, hogy a nemes erények ez emléktáblával megtisztelt példányképeinek szelleme ihlesse meg kebleiket és e szellem által áthatva és lelkesítve, legyenek készek a hazáért minden áldozatra, de legyenek készek különösen a hasznos munkára, mert ezzel mozdíthatják elő legbiztosabban a magyar haza és magyar nemzet jólétét és dicsőségét.

Megtisztelve érzi magát a Komáromi Muzeum Egyesület által nyújtott, de a nagy közönség áldozatkészségéből létesült és lánglelkű művész által oly sikerülten megalkotott emléktáblával a komáromi ev. ref. egyház, mert ez emléktábla leend ez egyszerű háznak századokon keresztül legnagyobb ékessége és dicsősége. Megtisztelve érzi magát ez emléktábla által az a sok ev. ref. lelkész család, amely a maga szegényes és egyszerű helyzetében századokon keresztül annyi sok munkás, derék és hasznos polgárt nevelt hazafias szellemben édes magyar hazánknak. Ezért nagy ünnepe a mai nap ev. ref. egyházunknak is, amidőn az ország első tudományos és irodalmi intézeteinek képviselői e szerény ház előtt megjelentek, az ezen házban született kiváló egyének emlékét koszorúikkal megtisztelték és feldisznították. Közönetet mondok református egyházunk nevében mindazoknak, akik e minden vonatkozásában hazafias, alapjában kegyeletes, hatásában áldásos vállalkozást kezdeményezték, buzgó munkájokkal keresztülvitték, áldozataikkal támogatták. Legyen Isten áldása a kezdeményező Komáromi Muzeum Egyesületen, legyen Isten áldása

azokon, akiknek közreműködése és pártolása mellett ez emlék létesült; legyen Isten áldása azon a lánglelkű művészen, aki igaz lelki ihletettséggel ez emléket ily kiváló sikerrel megalkotta, hogy az a kegyetes és hálás emlékezet kifejezése mellett állandó művészeti becszel is birni fog; legyen Isten áldása azokon a testületeken, amelyeknek képviselői ez ünnepélyes alkalomra itt megjelentek és az ünnepély fényét jelenlétükkel emelték; legyen Isten áldása az ünnepelték utódain és az itt megjelent diszes közönségen.

A jó Isten pedig oltalmazza e házat és a bele illesztett emléktáblát minden veszedelemtől, hogy maradhasson épségben, tisztán, diszesen, hogy teljesithessük azon szent kötelességünket, amelyre én a magam és minden következő utódaim nevében fogadalmat teszek, hogy e drága emléket fenntartjuk, óvjuk, védeni és gondozni fogjuk. A jó Isten hallgassa meg fogadalmunkat és adjon erőt és kggyelmet annak teljesítéséhez!

A szózat magasztos hangjai után a muzeum gyűjteményei megtekintésére indult a közönség, akiket Baranyay Géza igazgató és az osztályőrök kalauzoltak és az illusztris vendégeink az ott látottak felett meglegedésöket fejezték ki.

A Vigadóban társas ebéd követte a minden ízében fényesen sikerült ünnepélyt, hol megjelent a komáromi társaság színe-java. Az ott elhangzott sok lelkes pohárköszöntő közül Beöthy Zsoltnak szinte klasszikus tömörséggel előadott beszédét emeljük ki, melyben társadalmunk ünnepelt három jelese pályájának, a két Péczely és Tóth Lőrinc sorsának közös vonásait fejtegette. Mind a három, ugymond, szép álmokat álmodik hazájának nagyságáról, jövődjéről. Idősb Péczely József a XVIII. század végén halt meg, amikor a nemzet tespedéséből ébredezni kezdett mindenkit eltöltött a reménység, hogy a haza új életre fog kelni. Ifjabb Péczely József a szabadságharc alatt halt meg, amikor szabadságáról álmodott a nemzet. Ő ez álomból nem ébredt föl, mert még a szabadságharc leveretése előtt halt meg. Tóth Lőrinc a mult esztendőben halt meg, napjainkban, amikor ismét Magyarország dicső jövőjéről ádrándozunk valamennyien. Ő ebből az álomból nem fog többé

fölebredni, adja Isten, — ugymond a szónok, — hogy magyar ember ne is ébredjen föl ebből az álomból.

Az elmékből és szivekből sokáig nem fog elmosódni e gyönyörű beszéd emléke, de általában az egész napé, melyen méltóképpen áldozott Komárom város közönsége, a Muzeum-Egyesület felhívására, nagy fiai emlékének.

A magot elhintettük: hisszük, hogy a vetésnek ha mi nem is, de a jövő nemzedék vallja hasznát.

Komárommegyei bencés apátságok.

Irta: **Sörös Pongrác.**

Amint az égbolt kedves csillogású csillagai szelid fényökkel útmutatóul szolgálnak a sötét éjben, úgy a monostorokról is elmondhatjuk, hogy hasonló szolgálatot tőnek a középkori társadalomnak. Habár a fellegek koronként el is takarják fényök világát, ámde végre is újra kiderül s a csillagos ég tovább folytatja jótékony szolgálatát. A monostorok lakóinak istenes élete, jámborsága, a szellemi és anyagi téren kifejtett munkássága kisebb-nagyobb körben bevilágította azt az egész vidéket, amelyben éltek. Zajtalan, csendes működésök üdvös tényével és példájával irányadólag, fejlesztőleg hatottak a keresztény polgáriasodás terére lépett magyar társadalomra.

Miként Európaszerte látjuk, úgy Magyarország is mintegy tele volt hintve ily monostorokkal, amelyek a békés foglalkozás, a keresztény életmód s vele a magyar kultúrának megannyi őrhelyei levének. Pannonhalma után szent István megalapította, fejlesztette vagy új életre hívta a zobori, pécsváradi, zalavári és bakonybéli apátságokat. Példáját követték királyi utódai is és szinte szokássá vált, hogy egyes főurak Isten dicsőségére, lelkök üdvéért, nemzetségek számára temetkező helyül, valamint a keresztény művelődés előmozdítására hasonlóan latin és görög szertartású monostorokat alapítottak. Nemzeti életünk talajába ők ültetik át a bizánci, olasz, francia és német műveltség mind szebb tenyészetnek indult virágait. Az Árpád-házi királyok két első századában a bencés és görög monostorok révén az olasz, bizánci és német művelődés irányainak hullámgyűrűi találkoztak hazánk földjén; ezen irányok termékenyítő hatását érezzük egy ideig, de a hazánk függetlenségét fenyegető

német irányzat csakhamar háttérbe szorul a nemzet bizalmatlansága miatt. A XII. század második felétől a bencés és görög monostorok hanyatlásnak indulnak. Egyelőre — később a kolduló rendek visznek nagy szerepet — a promontréiek és ciszterciek lépnek előtérbe, akik útján a francia építkezés s a németbe, magyarba oltott francia szellem és művelődési irány hatása érvényesül hazánkban is. III. Ince pápa idejében (1204.) szemben a nagyobb számú görög apátsággal csak egyetlen francia jellegű apátság volt hazánkban, a szent László alapította somogyvári apátság s ez is már csak a múlt hagyományából őrzött meg némi francia szellemet; az a kapocs, amely a fláviaivölgyi anyamonostorához fűzte, már fölbomlott. Egyébiránt egyes monostorok, különösen a ciszterciek, szervezett nemzetközi összeköttetésben voltak egymással a testveriség, a rendkormányzati hatalmat központosító szabályzataik alapján. E körülmény tehát művelődéstörténelmileg, főleg a nemzetgazdasági élet szempontjából csak hasznára vált hazánkban.

A bencések s az újabb alapítású premontréiek és szent Benedek rendje ifjabb hajtása, a testvér ciszterci rend — főleg az Árpádok korában — nem egyedül birtokosrendi jellegökkel emelkednek ki a hazai szerzetes világ köréből. Az említett három rend mindegyikének megvan jellegzetes építészeti műiránya. Az egész szerzetes világ lélekirányával azonosult főfoglalkozásuk a középkor későbbi századaiban is csak az imádság és a munka. Isten dicsőítése és az éjjel és nappal közösen végzett karima (chorus) és istentisztelet alakjában monostori iskolákban oktatják és nevelik az ifjúságot. Istent dicsőítő, nevelve oktató foglalkozásukon kívül a gyógyítással, betegápolással, gazdasággal, iparral is foglalkoztak; s e mellett az egyházi és állami élet különböző megnyilvánulásaiban is tevékeny részt vettek.

Első sorban a Benedek-rendiek állják körül s mint hittérítők és jó részben az ország főpapjai ők ringatják a keresztény magyar társadalom bölcsőjét. Értelmiségők és monostoraik növekvő számereje lehetővé tette, hogy az állami élet terén is szerepeljenek s főleg az első századokban majdnem nélkülözhetlen munkaerők és tényezők.

A bencés hittérítők mint a XI. századbeli tudás s a különböző művészeti ágak gyakorlati képviselői lépnek föl hazánkban. Egy részük az Isten ígétjét hirdeti, másik részük templomokat, monostorokat, műhelyeket épít, különféle iparágakban munkálkodik, míg a

harmadik rész a mezőgazdasággal foglalkozik.¹⁾ De míg a bencések és premontréiek a XII. században a mezőgazdaságot már a birtokos földesuri osztály módján, tehát a szolgáltszóra támaszkodva gyakorolták s hiteleshelyi működésök alakjában az országos közigazgatás és törvénykezés fontos tényezői gyanánt érvényesültek: addig a ciszterciek inkább a mezőgazdaság terén kifejtett üdvös tevékenységökkel és a mezei kézimunkát is megszentelő példájokkal érdemesülnek különösen a XII. és XIII. században. Apátjaik ugyan több ízben fontosabb pápai vagy királyi megbízatásokban is részesülnek, de különben a hazai közelet terén kevésbé szerepelnek. Szolgálják ugyan a lelki életet, de a lelkészettel jó ideig nem foglalkoztak. A bencések és premontréiek lelkipásztorkodással is foglalkoztak, legalább a zsinati határozatok korlátai között.

A nemzetnek a szerzetes világ felé irányult rokonszenvéről s a fokozódó hitelétről élénken tanuskodik az a körülmény, hogy az egyetlen veszprémi egyházmegye területén a középkor folyamán a monostorok számai idővel — állítólag — meghaladta a százat, úgy hogy e tekintetben valamennyi egyházmegyét felülmulta.²⁾ A váradi egyházmegyében összesen harminchat férfi kolostor, belőlök huszonegy apátság vagy prépostság, mellettök még négy apáca monostor volt.³⁾ De vármegyék szerint is jelentékeny a monostorok száma. Így magában Veszprémmegyében a középkor végeig mindent számbavéve vagy tizenhárom apátság, prépostság, kolostor épült; Biharmegyében egynéhánynyal még több. Természetesen vannak megyék, amelyek monostoraik tekintetében ezeket meg sem közelítik. Így Komárommegye, amelynek a középkor vége felé 240-nél több vára, városa, helysége volt, korántsem dicsekedhetik vele, hogy más megyék példájára valami sok előkelő férfinak elméjében megfogant volna a gondolat, hogy Isten dicsőségére, a magok emlékeztetésére a főtartására az Ur dicséretét zengő szerzeteseknek hajlékot emeljen. Az egész megyében csak hat monostort ismerünk s kettő ezekből is jelentéktelen, a komáromi dominikánusok s a tatai franciskánusok kolostora. Javadalmas, vagyonos monostor csak a premontréiek majki prépostsága s három bencés apátság

¹⁾ Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series II., Tomus 139., pag. 1091., Tom. 141., pag. 836.

²⁾ A veszprémi püspökség római oklevéltára, I., LXXII. l.

³⁾ Bunyitai: A váradi püspökség története, II., 317–385. II.

Több azonban mégis a monostorok száma mint, mondjuk, Győr- vagy Sopronmegyében.

A három bencés apátságot akarnók e sorainkban bemutatni. A viharos idők után, sajnos, kevés emlékek maradt s így a rajz, melyet rólok adhatunk, bizony meglehetősen vázlatos lesz.

I.

Megyénk székhelyének közvetlen szomszédja volt az az apátság, melyet a győri püspökség területén, a Duna jobb partján ama Monostornak nevezett, szőlőkkel beültetett dombon a Koppán nemzetség valamelyik tagja építtetett. Nem tudjuk mikor s az alapító nevét is csak következtetjük abból, hogy az apátságot K o p p á n m o n o s t o r n a k hívták. Régi formában Katpán, Katapánnak írták e nevet s így nincs kizárva, hogy esetleg az 1138-ban a fejérvári prépostságot viselő Katapán építtette vagy az a másik Katapán, aki 1190—1198 közt ugyancsak a fejérvári prépostságot birta, 1198—1216 közt pedig egri püspök volt.¹⁾ Az a körülmény azonban, hogy az utóbbinak idejében már a ciszterciek voltak a kedvelt szerzetesek, inkább az első Katapan mellett szól. A Boldogságos Szűz iránt érzett kegyelet is irányító lehetett a monostor megalapításánál, mert a kegyur őt választotta alapítása patrónájának, védőszentjének.²⁾

A monostorról legkorábban 1222-ben hallunk, amikor már vagy egy százada fennáll. Ekkor sincs azonban szó a monostor életéről, épen csak említik. S az egész XIII. század folyamán kevés érdemleges dolgot hallunk róla. 1247-ben a »catpani« apát helyett egyik tisztje tanuskodik valamely birtokügynél. Csekélység bár, de érdekesebb, hogy 1259-ben a Koppán nembeli Jánosfia Miklós mint a monostor kegyura van említve és Mártonnal, az apátság fejével együtt jelenik meg bizonyos peres ügyében. Ebből kitetszik, hogy az apátság mindezeideig megmaradt az alapító család patro-nátusa alatt.³⁾

Magának a kegyuri nemzetségnek is igen hézagos a története, ami azután hozzájárul ahhoz, hogy a monostoráról sem igen van szó. Egészben is csak azt tudjuk még a XIII. századi történetéből, hogy 1268-ban az apátság birtokát tette az előtte levő Duna-ág fele, földje volt Őrs mellett és Szakállasnál, az Igmánd faluval

¹⁾ Karácsonyi, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, II, 328. 1.

²⁾ Fraknói, Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban, 19. 1.

³⁾ Pannonhalmi rendi levéltár, Actorum archiabbatiae fasciculus 85, nr. 6. 4., Hazai Okmánytár, III, 9. 1. Országos levéltár, dipl. osz. 189. sz. (1436-i átirat).

szomszédos Csanakon apátsági népek laktak.¹⁾ Mintha bizony valami bőséges jövedelem jött volna be ezekből a jószágokból, oly keveset törődik a monostor feje a pénzzel. Egyik apátjának, a nevét nem mondják, a fejevári káptalan előtt meg kellett volna jelennie, hogy itt bizonyos Mártonos részéről felvegye a neki járó pénzt, azonban a kitűzött időben nem jelent meg; utóbb 2 márka ezüst mégis az apát birtokába jutott.²⁾

Század mulik el, míg Koppán-monostorról újra hallunk valamit. Javaiban aligha állott be lényegesebb változás, mert 1383-ban újra Őrs mellett fekvő birtokát és keszői jószágát emlegetik;³⁾ de a kegyuraságban igen. Sok kegyur tart jogot az apátsághoz s talán már nem is a Koppán nemzetség tagjai; legalább jogigényeiket nem támogatják azzal, ami lényeges volna, hogy ők az említett nemzetségből származnak. Joguk azonban kétségtelen volt, mert Mária királyné is elismerte. Ez ugyanis Herke András szerzetesnek adta az apátságot. A kegyurak azonban ebben a királyi adományozásban a magok jogainak sérelmét látták s a királynétól intézkedésének megváltoztatását kérték. Mária királyné méltányolta a főlshólalást s 1385. november 17-én rendeletet bocsátott ki, mellyel István pannonhalmi, Domonkos pécsváradi, Miklós szekszárdi és Henrik garamszentbenedeki apátoknak kötelességévé tette, hogy a tőle apáttá nevezett Herkét fösszák meg az apátságtól, mert a kegyurak, a szakállasi Korchfia Péter s ennek testvére, Pozsár György tiltakoztak az ilyen kinevezés ellen; azt is meghagyta, hogy az eltávolított apát helyett azt tegyék a monostor fejévé, akit a kegyurak neki bemutatnak. A kegyuraság azonban nemcsak ezé a két testvére volt, hanem több ekeli nemes, Balázsfia Ivahon és testvére János, Györgyfia Cene Imrefia Jakab, Benedekfia András szintén részt követeltek a patronátusból; s úgy látszik jogosan, mert, midőn 1386-ban ez iránt keresetet indítottak, Korchfia Péter egy szóval sem tagadja, hogy kívánságuk nem nyugszik igaz alapon.⁴⁾ Hogy a kegyurasághoz így ragaszkodnak, annak anyagi okai is vannak.

¹⁾ Fejér, Codex diplomaticus Arpadianus IV/III, 443, 446—447. II., Wenzel, Árpádkori új okmánytár, IV, 531. I., Magyar országos levéltár: diplomatikai osztály, 189. sz.

²⁾ Hazai Okmánytár, VII, 322—323. II. Károlyi oklevéltár. I, 32. I.

³⁾ Fejér X/I, 108—109. II.

⁴⁾ Az idevágó oklevelet kiadtam A pannonh. Sz.-Benedek-R. tört. II, 574—575. II.

amennyiben a kegyurak az apátsági birtokokról, jobbágyságtól hasznót huztak, haláluk után pedig az a kiváltságuk volt, hogy a monostorban temetkezhettek. Hogy a kegyurak Mária rendelkezése után kit mutattak be, nem tudjuk; de aligha mást, mint azt a Gál apátot, aki 1395-ben némai Kolosfia Jánossal perlekedik s az 1259-i osztályt bizonyító levéllel sikerül neki a mélyértői részbirtokhoz való jogát sértetlenül föntartani.

A XV. század elején, 1402-ben Imrefia Pál, volt pálos szerzetes, aki most ezen apátságban tartózkodik, a tatai apát közvetítésével IX. Bonifác pápától engedélyt nyert, hogy bencés lehessen, illetve továbbra is Koppánmonostorban maradjon.¹⁾ Pár évvel utóbb Lajos apát az esztergomi évek őrsi prébendistáival, egyházi nemesseivel²⁾ perlekedik, mivel ezek az apátság halfogóját 1407-ben megrongálták.³⁾

Ha eddig független apátság életében nagy változás történt 1411-ben, amikor Tatával egyetemben Pannonhalmától függő apátság lett, feje engedelmességet fogadott János herceg leszlai püspöknek és pannonhalmi kormányzó-apátnak, illetve utódainak s monostorának. Mily jogon követelte ezt János püspök, meg nem állathatjuk. Az a körülmény, amelyet a bencés apátságok egy régebbi tudós történetírója említ, hogy t. i. a koppánmonostori és tatai apátok személye iránt megtagadták volna az engedelmességet, melyre elődje, István pannonhalmi apát és rendi elnök iránt lekötölezték magukat,⁴⁾ nem lehetett eljárásának alapja, mert hiszen a rendi elnökség nem foglalta magában, hogy a kevésbbé jelentékeny apátságok függésben legyenek oly kiváló monostortól, melynek feje a rendi elnökség élén szokott állani; annál kevésbbé, mert hiszen ily jogtalan alapon a többi apátságoktól is hasonló engedelmességet követelhetett volna. Fontos körülmény továbbá az is, hogy a két apát engedelmességre kötelezése ügyéből támadt peres viszálykodás épen Branda piacenai

¹⁾ Monumenta Vaticana, Series I., Tom IV. 448 l.

²⁾ Az egyházi nemesek és az országos nemesek közt lényeges különbség van, mely közjogilag abban csúszosodik ki, hogy az egyházi nemes nem tagja a szent koronának s így országos méltóságot nem viselhet, nem vehet részt az országos törvénykezésben, nemesi birtokot nem szerezhethet, a királyi kisebb haszonvételek s földesúri jog gyakorlata nem illeti meg, nemesi címere, előneve nincs, közvetlen ura nem a király, hanem főpapja s ennek zászlaja alatt megy harcba stb.

³⁾ Pannonhalmi rendi levéltár, caps 8, littera P és caps 63, littera Pp.

⁴⁾ Fuxhoffer-Cinár, Monasteriologiae regni Hungariae libri duo, I. 95 l.

püspök, pápai referendarius és apostoli követ előtt folyt le, aki egyttal az összes egyházi reformügyek főbiztosa volt s ezen meghatalmazása Magyarországra szintén kiterjedt. Az bizonyos, hogy a püspök, kormányzó-apát előtt tett engedelmességi ígéretből a két apátság szerzeteseinek, konventjének hozzájárulása hiányzik, egyházi szempontból, tehát az alárendeltség érvényes voltához sok szó fér. Maga a két apát is aggódott, vajjon jogos volt-e az eljárása és lehetőknek tartja, hogy ezért egyházi bíróság elé fogják állítani.¹⁾

Feltűnő ebben az ügyben a pápai követ magatartása. Majdnem azt engedi sejtenünk, hogy már korábban is volt Pannonhalma s az említett apátságok közt némi függő viszony, amely korántsem pusztán a rendi elnökségen alapult, hanem valamelyes affiliáción, leányegyházszerű kegyeletes kapcsolaton olyan formán, hogy Pannonhalmáról telepedtek át szerzetesek a koppánmonostori, tatai konventbe s ezen monostorok apáti székét Pannonhalmáról töltötték be. Mindkét monostor életében mutatkoznak oly jelenségek, amelyek ezen föltevésnek alapot vetnek. Ez lesz az alapja, hogy a pápai követ e kevésbbé tekintélyes apátságok »behódoltatása« miatt nem akart újrat huzni a hatalmas herceggel, aki Zsigmond király rokona volt és törekvéseiben esetleg magának az udvarnak támogatását is bírta. Ez a körülmény magyarázhatná az esztergomi érsek s a megyés püspök nagy hallgatását is. Hogy mindamellett a kérdés megoldása nem minden kényszerítés nélkül történt, mutatja az apátoknak az egyházi bíróságot illetőleg kifejezett félelme.

Lajos apát ígérte-e meg ezt az engedelmességet vagy az új apát András, nem tudjuk, mert ez utóbbival csak 1413-ban találkozunk. Az azonban valószínű, hogy 1412-ben is ő volt az apát. Ugyanis 1413. június 8-án már perben Rozgonyi Simon országbíróval s több léli nemessel szemben. Ekkor azonban nem történt döntés, mert Garai Miklós nádor az ügyet a következő év januárjára halasztotta.²⁾ A további tárgyalások iratai ismeretlenek. Kiderül azonban néhány okiratból, hogy Koppánmonostor ebben az időben már megerősített hely s a monostor feje a kegyuraival nem valami bensőséges viszonyban él. Az apátság meg-

¹⁾ Pannonhalmi r. ltár, C. 26, M. Természetesen ugyanaz, amit itt mondunk, érvényes Tatát illetőleg is; ami a korábbi analógiákat illeti, azokra ugy Tatánál rá fogunk mutatni, mint itt Koppánmonostornál utalunk az ezen alárendeltségi viszonytal kapcsolatos tényekre.

²⁾ Országos levéltár: dipl. oszt. 10078. sz.

erősítését minden bizonynyal a hussziták folytonos becsapkodásai tették szükségessé, amelyek a csallóközi részek biztonságát ismételtelen veszélyeztették. Ebben az időben Gergely volt a koppánmonostori erődítmény várnagya. A kegyurak előtt ő sem volt kedves ember, mert kávai Pozsár Domonkos, a monostor patronusa, Gergely várnagyot, András apátot s az egész konventjét hamis pénz verésével vádolta. Ebből hosszabb perlekedés támadt, amelynek az lett a vége, hogy 1422. február 27-én Pozsár visszavonta a vádat s engesztelésül megígérte, hogy az apátnak 54 uj forintot fizet, ad neki egy zablát is, a konventnek pedig két hátašlovat fog ajándékozni.¹⁾ András apáttal több mint negyedszázados kormányzás után 1438-ban találkozunk utoljára, midőn Győrött jár s az itteni káptalan előtt Igmándi Kelemen társaságában megjelenvén, az utóbbinak családját érdeklő oklevelekről átiratot állíttatott ki; ezek közül egy 1268-iki írásban a koppánmonostori apát népeiről is szó esett.²⁾

A monostor új fejét, Gergely apátot 1449-ben egy birtokügynél mint szomszédos birtokost említik.³⁾ Kormányévei mindössze sem nyultak sokáig, mert 1452-ben Dénes áldozópapról mondják, hogy az apátság javainak védelmezése végett Koppánmonostorban lakik. Ez a pap teljes nevén Fegyverneki Dénes volt, akit midőn bizonyos nem az apátságot érdeklő ügyben a somogyvári konvent előtt járt, mint koppánmonostort kormányzót emlitenek.⁴⁾ Mily körülmények közt jutott Fegyverneki a monostorhoz, nem tudjuk; de valószínűleg a kegyurak kinevezése adta neki az apátságot.

A század végére helyreállott a törvényes kormányzat, mert Koppánmonostornak Miklós személyében apátja van, aki visszaszerezte monostorának azt a területet, a melyet 1407-ben az őrsi prédialisták — a mostanra már Gadóóra költözött Chudorok — apátságától elfoglaltak.⁵⁾ Ezek 1469-ben már bérlék az apátság gadóci földjeit és halastavait s ezekre 1470-ben, 1480-ban, majd 1486-ban újabb szerződést kötnek, hogy 4 frt évi bért fizetnek az apátnak.

Az a kapcsolat, amelyet János herceg, leszlai püspök, mint

¹⁾ Hazai Okmt. II, 230—232. ll.

²⁾ Országos levéltár: dipl. oszt. 189. sz.

³⁾ Hazai Okmt. V. 246. l.

⁴⁾ Országos levéltár: dipl. oszt. 14522. sz. és v. ö. 33800. sz.

⁵⁾ Pannonhalmi r. ltár, C. 8. O. és Act aabb. fasc. 85. b.

Pannonhalma kormányzója, a maga monostora és Koppánmonostor közt létesített, a század folyamán nemcsak meg nem szakadt, hanem még erősödött is. Balázs koppánmonostori apátot 1500-ban Tolnai Máté pannonhalmi apáttá választásakor az erről szóló okirat záradékában a pannonhalmi konvent tagjai között említik¹⁾, ami minden valószínűség szerint abban leli magyarázatát, hogy a régebben létesített jogi kapcsolat a két apátság között fennállott s Balázs apát a pannonhalmi konvent kebeléből jutott a koppánmonostori apáti székbe. Jelentékenyebb férfinak látszik, mert 1505-ben a jásti apátság ideiglenes kormányzásával is megbízzák, Pannonhalmán meg ismételtlen megfordul, hogy itt a rend reformálásának munkájában részt vegyen, arról tanácskozzék.²⁾ Tolnai Máté ugyanis belátta, hogy a bencések csak akkor végezhetnek a kor kívánságának megfelelő munkát, ha az eddig szinte teljesen független apátságok egyesülnek, legfőbb vezetésük egy főtől függ, aki azután az anyagi és erkölcsi érdekeknek is hivatott őre lesz. Tekintélyével, befolyásával már 1508-ra elérte, hogy az országnak a Tisza vonalától nyugatra eső monostoraiban vizsgálatot rendelték, amely egyaránt kiterjedt az anyagi helyzetre, s a mutatkozó erkölcsi fogatkozások orvoslására.

Koppánmonostorban is megjelent a vizsgálattal megbízott két apát, a vizitátorok, a bátai és zalavári monostorok fejei. 1508. április 13-án tartották meg a nyomozást; de bizony valami sok jót nem hallottak, ámbár a rosszakarat is közbeszólt, hogy az apátság helyzetét siralmasabbnak tüntesse föl, mint valóban volt. A két apát az anyagi helyzetről ezt írja: A monostor istállójában két ökör áll, más állatról szó sincs. Egyházi felszerelését nyolc miseruha, egy vörös kamukából, öt aranyozott réz kehely s egy aranyozott ezüst, nyolc régi, bomlott-romlott kazula, öt jobb, két pergamenen kiállított s egy nyomtatott misekönyv, egy kis ezüst-kereszt, hét oltáröltöztető, egy két kötetes breviárium, azaz papi zsolozsmás könyv, huszonöt különféle, közelebbről meg nem határozott könyv, egy apáti süveg, egy pásztorbot és öt ezüst (főpapi) gyűrű teszi. Az erkölcsi viszonyokról nem sok jót hallottak. Az apátról azt rebesgették, hogy a tisztasági fogadalmát nem tartaná meg, egyik fia a monostorban van s ezenkívül még két gyermeke van. Lehet,

¹⁾ Fraknói, Oklevéltár a magy. kir. kegyuri jog tört. 61. l.

²⁾ V. ö. Pannonhalmi r. ltár C. 53., I l., C. 24., H. és C. 65. Xx.

hogy ezt csak abból sütötték ki, hogy az apát szobáját egy asszony szokta rendbehozni¹⁾ Arról azonban a monostorban levő, fogadalmával azonban Pannonhalmához kötött két szerzetes is panaszkodott, hogy asszonyok veszik a monostor javainak hasznát, míg ők a statutumban, a rendi szabályzatban elrendelt ruházatot és élelmet sem kapják meg; az apát nem főzet otthon, hanem az apátság majorsági házában, asszonyokkal.²⁾ Ha ezek a vádak egész terjedelmükben igazolást nyertek volna, kétségtelenül Balázs apát is azon apátok sorsára jut, akik a rendi káptalan intézkedéséből javadalmukat veszítették: Mivel pedig ez nem következett be, mert Balázs még 1511-ben is apát és részt vesz azon szerződés megkötésében, amellyel Tolnai Maté a pécsváradi, szekszárdi apátságokat Isvaglia Péter reggioi biborostól évi bér fejében megváltja,³⁾ bizvást arra következtethetünk, hogy a vádak legalább a legkényesebb részben, kellő cáfolatra találtak.

Mielőtt a monostor szerzeteseitől elhagyva idegen foglalkozásukra jutna, 1519-ben hallunk róla, midőn János apátot II. Lajos király rendeletére a pannonhalmi konvent bevezette Concó jószág birtokába.⁴⁾

A mohácsi veszedelem után, a török uralom terjedése kezdetén Baranyai Mátyás, tatai várkapitány kerítette kezébe az apátságot. Mihály, pannonhalmi főapát érintkezésbe lépett ugyan vele, hogy Koppánmonostort visszaszerezze, de az eredményt nem ismerjük. Hogy azonban a jogát föntartotta, az világos abból, hogy a komáromi várnagy 1540. november 1-én Ferdinánd királytól parancsot kapott, mely szerint a Baranyai és Hardeck János által elfoglalt dunai halászatot, amely az apátságé volt, juttassa Pannonhalmra birtokába, amelyhez Koppánmonostor tartozik.⁵⁾ Ugyanez a király azonban utóbb nem vette figyelembe

1) *Ipsi fratres fuerunt diligenter per nos examinati; retulerunt conscientiose medio iuramento, quod solet venire una femina ad monasterium ad disponendum lectum dicto domino abbati in cella propria. Et quod idem dominus abbas nunquam faceret coquere in monasterio, sed semper per mulieres in allodio. Quod etiam omnia possiderent dicto mulieres, fratres autem omnino nihil. . . . Et prout unus fratrum illorum audivisset, quod quidam puer, quam annotatus dominus abbas teneret, esset filius abbatis et ultra illum alios duos filius haberet.*

2) Országos levéltár: dipl. oszt. 21890. sz.

3) Pannonhalmi r. ltár, C. 65., Xx.

4) U. ott, C. 71. Z.

5) U. ott, C. 8., N. és Q. = Hazai Okmt. II., 446–447. M.

Pannonhalma jogát, mert 1548-ban a koppánmonostori apátság törzsbirtokát tevő Monostort élete fogytáig Farkas Mártonnak ajándékozta.¹⁾

Pannonhalma főapátjai minden ellenkező gyakorlat mellett Koppánmonostorhoz formált jogukat s ha tehetik, rendelkeznek javaival; ha meg nagyobb hatalommal kerülnek szembe, legalább tiltakozásokkal, óvástételekkel védik a jogfolytonosságot. Fejérkövy István, mint pannonhalmi kormányzó, 1581-ben az apátság javait Balogh Mihálynak, a bessei, szombathelyi nemeseknek 600 fitért zálogba adta s az így nyert összeget Pannonhalma katonai védelmére fordította.²⁾ Az udvarnál azonban Ferdinánd adományozása óta Koppánmonostorhoz jogot tartottak s 1592-ben is, mint a komáromi vár tartozékát tekintették. A főapátok viszont jogukhoz ragaszkodnak. Ezért tiltakozik schaffenbergi Himmelreich György főapát 1604-ben Gadóc miatt, tartat 1616-ban a birtokok rongálásának megakadályozására határjárást. Határjárást Pálffy Mátyás főapát is tartatott 1640-ben, tíz évvel később pedig Magger Placid tiltakozott az apátság és javai elidegenítése miatt.³⁾ Ekkor azonban maga Koppánmonostor már pusztult hely volt.⁴⁾

A főapátok tiltakozása anyagi tekintben hiábavalónak bizonyult; de annak tudhatjuk be, hogy az apátság bencés jellege a királyi adománylevelekben a pusztulás után is föltűnik. Ezen jelleggel bírták, midőn a török uralom megszűnése után a XVII. század végén, újra adományozni kezdtek, Bernicz Ágoston 1697. március március 2-ától,⁵⁾ utánna Resch János bencés, majd 1705. július 4-étől Lacza János győri kanonok,⁶⁾ sőt ennek halála után is, mint bencés apátságot adta III. Károly 1718. aug. 5-én Graun József Antal bárónak.⁷⁾ A szerény apátság azonban csak címében élt, mint él ma is, amennyiben a koppánmonostori apát címet — elég hibásan, mint a megyés püspök joghatósága alól kivett s az esztergomi érsek alá tartozó apátság (abbatia exempta) címét — érdemes egy-

¹⁾ Egyetemi Könyvtár, Hevenessy-gyűjt. 44. k., 305—306. M.

²⁾ Pannonhalmi r. ltár, C. 8., R.

³⁾ U. ott, C. 13. I., C. 48., Bb., C. 38. V.

⁴⁾ V. ö. Gyulai Rudolf, A komáromi tört. és rég. társulat 1890. évi jelentése, 53. l.

⁵⁾ Országos levéltár, Liber Regius, XXIV. 255. l.

⁶⁾ U. ott, Lib. Reg. XXVIII., 71. l.

⁷⁾ U. ott, Lib. Reg. XXXII., 100. l.

háziaknak adják kitüntetésül, javai azonban nincsenek. Mióta ugyanis Koppánmonostor csekély javait a főapátok tiltakozása ellenére a komáromi várhoz csatolták, majd meg a Zichy-család szerezte meg, reális-apátság természetét elvesztette. Sajghó Benedek, pannonthalmi főapát 1760-ban vissza akarta ugyan szerezni a Zichyektől, de utóbb ezen szándékával fölhagyott. Maga a monostor, mely düledezve bár, mégis csak fennállott, a XVIII. század végére teljesen romba dőlt s ma már nyoma sem látszik.¹⁾

II.

Derült időben a koppánmonostori szerzetesek átláthattak abba az apátságba, amelynek vele oly sokban egyező története van, az ugyancsak a győri püspök joghatósága alá tartozó, Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére emelt apátságba, amely Tatának régi részében, Ó-Tatán volt.

A mondaszerű hagyomány úgy beszéli, hogy az a föld, amelyen a monostor épült, Deodatusz szan-szeverinói, olasz származású »gróf« birtoka volt. Deodatusz Szent István keresztatyja volt s mint ilyen jelentékeny birtokokat kapott hazánkban, többi között azt is, amelyen a monostor épült. E körül azután város épült, amely Deodatusz életében még nem tette az apátság birtokát. Mikor azonban a kegyes alapító halálát közelegni érezte, Szent István engedelmeivel ezt a várost is a monostornak adta. A nevét úgy magyarázza a hagyomány, hogy Szent István keresztatyját »tata« kedveskedő névvel szólítottatta, hogy így kifejezésre juttassa azt a lelkeket összefűző atyai s fiúi viszonyt, amely keresztatyja és közötté volt. Mikor azután Deodatusz meghalt, a szent király Tatának nevezte el keresztatyja városát, hogy annak emlékeztétét föntartsa s magával a lelki rokonságra utaló névvel jelezze, hogy az adomány egyházi célra, a lelkiüdvösségért adatott s azt világi foglalkók birtokukba venni ne merjék.²⁾

¹⁾ Mellékesen megjegyezzük, hogy a királyi könyvek adományleveleiben s a címzetes apátságokról szóló fölterjesztésekben egy másik koppánmonostori apátság is előkerül, de ezt, mint pécsegyházmegyei apátságot adományozzák. V. ö. Országos levéltár, Lib. Reg. XXXI., 58. l., Concept. Refer. 1748., num. 164., Orig. Refer. 1748., num. 155.

²⁾ L. a Képes Krónika tudósítását, M. Florianus, *Fontes Domestici* II, 129., II, 33. 34. ll. Tud róla Thuróczi is. V. ö. IV. Béla alább eml. 1263-i oklevelét.

A hagyomány tehát a XI. század első tizedeibe teszi a monostor alapítását. És valóban már szent László királynak Pannonhalma számára készült birtok összeírása fölemlíti, hogy szent Péter monostorának a Füzítő előtt fekvő dunai sziget kétharmada törvényes birtokát teszi. Ezt 1213-ban II. András király oklevele is említi.¹⁾

A következő század elején, 1221-ben R. tatai apát és »káptalana« ráteszik pecsétjüket egy bizonyos szőlő ügyében hozott ítéletre.²⁾ 1225-ben a borsmonostori apátnak adott Szomola közelében a tatai apát gangriáját vagyis majorsági házát, amilyenben egy-két szerzetes szokott lakni, említik. Hat évvel utóbb a tatai apát más társaságában Egyed pápai követből azt a megbízást kapja, hajtsa végre ítéletét, amelyet ő Fábián semptei ispán ügyében hozott. Az itt szereplő apát nem más, mint az az F., aki erről 1231-ben jelentést tesz s akinek teljes nevét, Firminus, 1233 június 1-én azon egyességlevélben olvassuk, amellyel a pannonhalmi apát és népei a magok vitás ügyeit fogott bírák (arbitreres) ítéletére bizzák.³⁾

Ezen aprólékos, összefüggés nélkül szűkölködő emlékek után az apátság károsításáról hallunk. A tatárjárás után, amelynek hatását Tata és vidéke is megérezte, Mátéfia István hatalmasul elfoglalta Tatát s ezzel tetemes kárt okozott a nem valami gazdag apátságnak. Perre került a dolog és birói ítélet is meghagyta Istvánnak, adja vissza az elfoglalt birtokot, de ez nem engedett. Erre az apátság a római szentszékhöz fordult támogatásért. IV. Sándor pápa 1260-ban felszólította IV. Béla királyt, szorítsa rá Mátéfia Istvánt a birtok visszaadására, amire már birói ítélet is kötelezi. Ha nem is mindjárt, végre mégis az apátság javára oldták meg az ügyet s ennek kapcsán a király 1263-ban átírta, magáévá tette Deodatus alapítólevelét, megerősítette a monostort birtokaiban.⁴⁾

Még a birtokügy rendezése idejében történt, hogy a monostor

¹⁾ Wenzel, I, 131. l., Erdélyi: A pannonhalmi Szent-Benedek-R. tört. I, 591. l. Karácsonyi (Századok, 1903, 935. l.) azt hiszi, hogy a monasterium B. Petri, amelyet a Szent László féle pannonhalmi összeírás említ, az óbudai prépostságra vonatkozik, mert Tata védőszentje szent Péter és Pál. Alább idézünk egy oklevélt, amelyből kiderül, hogy Tata igenis előfordul csak Szent Péterről címezve is.

²⁾ Wenzel I, 182. l, de az apát neve hibás, mert a pannonhalmi r. II.ár eredetije szerint nem Benedictus, hanem R. dictus olvasandó.

³⁾ Erdélyi, id. m. 703—74., 709., 716., 721. l., Fejér, IV/II. 67. l., Anjou-kori okmt. I, 288. l.

⁴⁾ Fejér, IV/II. 24—15. II., IV/III, 103. s köv. II., v. ö. Wenzel, II, 325. l.

apátja 1360-ban Vírten birtokbavezetést végzett s erről a királynak jelentést tett.¹⁾ Ez a konvent hiteles helyi működésére utal, vagyis arra, hogy a monostor feje és konventje, akárcsak a mai közjegyző, közhitelességű okiratokat állíthatott ki, birtokbavezetést végzett, szerződéseket foglalt írásba stb. Talán Pál ekkor az apát, ki azonban csak nevének kezdőbetűjével szerepel a konvent egy hiteles helyi kiadványán.²⁾ Hogy a rendezett anyagi helyzet újabb biztosítékot nyerjen, IV. László király Lénárt apátnak kérelmére átírta azt az oklevelet, amellyel nagyatya a monostor békéjét biztosítani igyekezett.³⁾

Hogy azok a zavarok, amelyek az országot a pártharcok, belső villongások, majd a királyválasztás küzdelmei közt a XIII. század végén s a XIV. elején dúlták, Tatával is éreztették hatásukat, atig kétséges. Már az a nagy hézag is arra vall, amely az apátság történetében mutatkozik. Legközelebb azt tudjuk, hogy 1339-ben a tatai apát a pannonhalmi monostor egy peres ügyében mint ennek ügyvivője, prókátora lép föl; de, úgy látszik, erre megbízása nem volt, mert a pannonhalmiak tagadták, hogy ők nem adtak a tatai apátnak megbízást, nem kérték föl ügyvivőjöknek.⁴⁾ Természetesen ez a körülmény épen nem zavarta a két apátság közt a jó viszonyt. Szigfried, pannonhalmi apát az Anjou-kori bencés rend anyagi és erkölcsi reformátora, 1357-ben Henrik pilisi apát társaságában a tatai monostorban tartózkodik, hova azért jöttek, hogy egy a monostort nem érdeklő ügyben mint pápai bírák ítélet mondjanak.⁵⁾

Az apátság anyagi viszonyai ebben az időben nagyobb tekintést nyerünk azon birtokbavezetés folytán, amely Péter apátnak a monostor javaiért folytatott pereinek eredménye. 1388 folyamán a pannonhalmi konvent Alsó- és Felsőfalu, az itteni hegyjog, hat tatai malom, Mesterrétesziget, Érkecséréte kaszálók birtokába vezette be az apátot;⁶⁾ majd Szentmiklósfölde, Szentmargitasszony-

¹⁾ Hazai Okmt. VII, 80 l.

²⁾ Nos frater P. divina miseratione abbas monasterii Beati Petri de Thata, totusque conventus loci eiusdem, kezdődik az oklevél, melyre fentebb már hivatkoztunk. Wenzel, VII, 544. l.

³⁾ Pannonhalmi r. ltár, C. 8, l., Wenzel, XII. 491. l.

⁴⁾ L. munkámban, A pannonhalmi Sz.-Benedek-R tört. II, 138. l.

⁵⁾ Zalai oklevéltár, I, 580. l.

⁶⁾ Fejér, X/III, 251—251. és 278. II., Pannonhalmi r. ltár C. 8. L.

földe, Mesterréte birtokok is kezébe jutnak, valamint egy malom, melyeket a nádor foglalt le, de lelkiismerete megnyugtatósára 1392-ben visszaadott az apátságnak.¹⁾

Az anyagiak terén tűnik fel Egyed apát, aki 1398-ban egy apátsági malom visszaszerzése végett a nyitrai szentszék elé idézteti Bartalfia Pál özvegyét, ujabban a száki Pál fiának, Amadénak a feleségét.²⁾ Működése azonban az általános rendi élet terén jelentős és mint fegyelmezett szerzetes, kiváló vezető volt ismeretes. Erre vall, hogy a rend egyetemes káptalanának elnökei Pál somogyvári apát halála után őt bízták meg a szent Egyedről nevezett somogyvári apátság kormányzásával. Azonban keservesen megjárta; mert az itteni elégedetlen, elvadult szerzetesek egyszer megrohanták, sérelmekkel illették, sőt gyűrűs ujját le is vágták. Ezzel irregulárisra lett ugyan, vagyis papi működést nem végezhetett volna, de a pápa 1400 november 19-én megengedte, neki, hogy ezen fogvatkozása ellenére is misézhesse.³⁾

Koppánmonostor történetében részletesen láttuk, hogy 1411-ben János herceg, leszlai püspök, Pannonhalma kormányzó-apátja, a koppánmonostori és tatai apátokat a paunonhalmi monostor főségének elismerésére kényszerítette. Nemi hézag után 1418 augusztus 6-án a tatai apát mint pápai megbízott szerepel.⁴⁾ Bizonyára ugyanaz a Lajos apát ez, akivel a következő évben találkozunk; sőt nincs kizárva, hogy ugyanaz, aki 1412 ig Koppánmonostor feje volt. Talán épen a szorosabb kapcsolat megteremtése végett cserélte fel korábbi monostorát Tatával. Itt azonban csak 1419-ben találkozunk vele, illetve ebből az időből említik a nevét. Ezen évben a tatai nádori gyűlésen a komárommegyei szolgabírák vallomását kérte arra, nem igaz-e, hogy a tatai vám az ő apátságáé? A szolgabírák eskü alatt úgy vallottak, hogy a tatai vám jog szerint teljesen az apátságé volna ugyan, azonban Nagy Lajos király felét a kereszturi egyháznak vagyis a vértskereszturi ugyencsak bencés apátságnak adományozta.⁵⁾ Lajos után egy ideig István apát vezette Tata ügyeit. István 1446-ban vagy az előző évben meghalt.

Midőn a monostor apáti széke megürült, az 1411-iki aláren-

1) Fejér, X/I, 444—446, 477—478., X/II, 87—89., X/VIII, 350—360. II.

2) Pannonhalmi r. ltár, C. 48. F.

3) A veszprémi püspökség római oklevéltára, II, 326. I.

4) A veszpr. püsp. róm. oklt. III, 13. I.

5) Pannonhalmi r. ltár. C. 8. M., Fejér X/VI, 240—241. II.

deltségi viszonyoknak nem egészen megfelelő eljárást látunk. A tatai apátság ekkor magánkegyurak jóakaratából kap apátot. Ezek a Rozgonyiak voltak, akik 1446-ban adtak új főt az apátságnak. Rozgonyi Lőrinc, János, Regináld és Osvald elmondják, hogy mivel Balázs bencés mocsoktalan és erényes élete mellett elég képzettséggel is bír és irányukban kiváló érdemeket szerzett, ennél fogva érdemei jutalmául az őket törvényes megillető kegyuraságuk alapján az István apát halála által megüresedett ótatai apátságot minden birtokával együtt örökre és visszavonhatatlanul a nevezett Balásznak adományozzák.¹⁾ Az adománylevél a pannonhalmi apátsággal szemben való függőségi, alárendeltségi viszonyról egy szóval sem emlékezik meg, s az egész úgy van megszerkesztve, hogy szerinte Pannonhalmát a tatai apátság betöltésénél kinevezés, megerősítés, szóval kegyuri vagy egyházjoghatósági ténykedés nem illeti meg. Ebből az következne, hogy az 1411-i eskü csak a rendesen rendi nagykáptalani elnökké választott pannonhalmi apát, mint rendi elnök iránt tartozó engedelmességgé zsugorodik össze a törvényes kegyurakkal szemben. Gyakorlatilag azonban az 1411-i eskü oly eszköz volt, amelyet Pannonhalma lassan, de biztosan érvényesít s mikor hatalmas feje lesz, a függést meg is valósítja. Mert hogy Pannonhalmán az esküt János herceg után is érvényesíteni igyekeztek, az megtetszik abból, hogy a dobai származású IV. Miklós pannonhalmi főapátnak írja magát, aminek csak az lehet a magyarázata, hogy Koppánmonostor és Tata apátjainak a feje. Hogy a fejlődés megszakadt, az Pannonhalma kormányzatának következménye.²⁾

A Rozgonyiak kegyuri joga alapján kinevezett Balázsról nem sokat tudunk. 1448-ban jelen van, mint tanu egy birtokbeiktatásnál, ahol azonban apátságát nem fenyegette sérelem, mert ellenmondással nem vet gátot a birtokbaiktatás ellen. A következő évben hasonló ügynél említik.³⁾ 1449-ben ő is azon apátok között van, akik nem hajlandók jövedelmök egy részét az esztergomi székesegyház restaurására fizetni.⁴⁾ Többet sokáig nem hallunk róla, pe-

¹⁾ A szép pecséttel ellátott oklevél a Pannonhalmi r. ltban van, szignatúrája C. 28. Q.

²⁾ 1439–1500-ig folyton kormányzója, illetve Mátyás és II. Ulászló király birtokában van, azaz törvényes kormányzat nélkül szűkölködik.

³⁾ Országos levéltár: dipl. oszt. 14157., 14155., 14312. sz.

⁴⁾ Ugyanott, 25204. sz., Fejér, XIV., 768. l.

dig ismét változások mutatkoztak az apátság életében. A Rozgonyiak ugyanis, akik, amint látszik, csak ideiglenes kegyurai voltak Tatának, miután 1459-ben életfogytig megkapták Tata várost és várat, 1460 szeptember 21-én kieszközlük Mátyás királytól, hogy ez életfogytiglan az apátság kegyuraságát is átengedi nekik, fölhatalmazza őket rá, hogy a monostor számára az alkalmas apátot kiszemeljék s annak, a kinek kell, megerősítés végett bemutassák; kiköti azonban, hogy a kegyuri jogon túl nem szabad terjeszkedniök, vagyis a monostor tagjaival, vagyonával rendelkezniök nem szabad.¹⁾ Balázs apát ezen viszonyok közt teljesen passzive viseli magát. Hogy azonban nem egészen voltak kedvére a viszonyok, abból következtethetjük, hogy 1465-ben a telki apátságot szerezte meg magának, hol alig két évvel később meghalt.

Viharos sorsa volt utódának, Lászlónak. Alig, hogy pár évig apát, guthi Ország Mihály 1467-ben telki apáttá tette.²⁾ Ámde a Mátyás kegyeit élvező és már az apátság birtokában levő Sándorral szemben László nem boldogul. Ekkor 1469-ben a bakonybéli konvent választotta meg fejének. Azonban itt sem volt maradása: 1473. december 23-án IV. Sziksztus pápa meghagyta a tihanyi apátnak, a fejevári és budai prépostoknak, hogy távolítsák el László tatai apátot a bakonybéli apátságból, amelyet Kapusi Bálint halála óta — mintha bizony László csak 1471 óta lett volna apát! — lefoglalva tart s adják át az apátságot Mohorai Vidfi Miklós váci olvasókanonoknak. A pápai rendelet tényleg megvalósult s nem lehetetlen, hogy László apát visszatért Tatára, ahonnan kiindult³⁾.

Midőn a tatai apátság új fejével találkozunk, akkor egyszersmind azt is látjuk, hogy Pannonhalma az 1411-i szerződés szerű eskü alapján Tata fölött megőrzi a maga felsőségét. Midőn 1500-ban Tolnai Mátét apátnak választják, a választásra szóló okirat Balázs koppánmonostori apát mellett Imre tatai apátot is főlemlíti a pannonhalmi szerzetesek között,⁴⁾ s hogy nem pusztán a választási aktus mellett való tanuskodásról van szó, Tolnai Máté 1501-ben

¹⁾ Országos levéltár: dipl. oszt. 15506. sz.

²⁾ U. ott, 25222. sz., Pannonhalmi r. vár, C. 60, G., C. 65. Vv., Teleky, A Hunyadiak kora XI. 116. l., A veszpr. püsp. róm. okl.

³⁾ L. A pannonhalmi Sz.-Benedek-R. tört. VIII. kötete gyanánt megjelent munkám: A bakonybéli apátság tört. I, 168. l.

⁴⁾ Fraknoi, Oklevéltár a magy. kir. kegyuri jog tört. 61. l.

a pápai követtel megerősített azon jogát, hogy a neki alávetett apátokat rendi káptalanra meghívhatja.¹⁾

Tolnai működésének eredménye gyanánt tűnik föl az 1508-i vizsgálat, amely a tatái apátság állapotáról is képet ad. Miután a vizsgálatnál megbízott apátok ápril 13-án Koppánmonostorban végeztek, másnap Tatára érkeztek. Valami nagyon kedvező viszonyokat itt sem találtak, de nagyobb megnyugvással távozhattak, mint Koppánmonostorról. Az apátság épületei nem sokat értek; az apát külön kis házat építtetett magának, amit szemére is vetettek. Érdeme az apátnak, hogy monostora idegen kézen levő javaiból valamit viszszerzett, az apátság előtt levő kertben halastavat készíttetett s bele aprócska halakat eresztett; eladott lovak árából és a Száky Osváldtól kapott 14 frt segítséggel megépíttette a monostora egy kétkerekű malmát. A szegényes anyagi viszonyok közt élő apátság jóformán üres, a »konvent« az apátból és egyetlen szerzetesből áll.²⁾ Ha jószága, javadalma kevés is az apátságnak, egyházi felszerelése megtehető. Volt öt ezüst kehely patenástul és két réz kehely, egy ezüst (ereklyetartó) kéz, két kis aranyozott ezüst kereszt, egy meg részben ezüst részben réz, de aranyozott, egy réz, de felső részén szintén aranyos ereklyetartó; egy gyöngyös, köves főpapi süveg azaz infula, két más régi, amelyek közül egyik fehér, a másik kővekkel diszitett, egy aranyozott gyűrű, két főpapi keztyű, egy aranyozott »Agnus Dei« vagyis csókolásra szánt kegyeletes tárgy, melyen »az Isten báránya« volt ábrázolva s amelyet nyakban szoktak viselni, egy pásztorbot rézből s ezüstdből, fölül aranyos; volt egy aranyszövetű, gyöngyös, köves miseruha, két biborszínű régi s három kamakából készült; egy damaszzsövetű kápa, azaz köpeny, melynek eleje vörös; volt még pár szőnyeg, ampullák, ércből készült kancsó, székek huszonkilenc kisebb-nagyobb gazdasági edény; a könyvkészlet csekély: két nyomtatott misekönyv s egy papi zsolozsmás könyv, breviarium, amilyent az Ausztriában levő melki apátságban szoktak használni. A gazdaságban volt két ökör, öt tehén, egy üsző, százhuszonöt juh, hat csődör, harminchárom sertés. Volt az apátságnak egy kétkerekű malma, kertje, halastava és két jobbágya, akik juhtizeddel szolgáltak.³⁾

¹⁾ Abbates illi monasterio subiecti qui sunt et pro tempore erunt ...

²⁾ Országos levéltár: dipl. oszt. 21890. sz.

³⁾ L. Csánki közleményét, Magyar Könyvszemle. 1881.

Ezen vizsgálat alkalmával már Gergely lehetett az apát, akinek neve egy a bencés rendet érdeklő 1510 i okiratban a jelenlevők közt, de keresztiülhuzva fordul elő.¹⁾ Soká azonban nem volt a monostor feje, mert öt évvel utóbb ugyancsak rendi ügynél János apát van említve.²⁾ Mivel ezen ügyek Pannnhalmán nyertek lebonyolítást, tehát nyilvánvaló, hogy az ősi monostor és Tata közt megvolt a kapcsolat. Sőt több, mert Tata apátjáról is ott gondoskodtak. Pannonhalmi szerzetes volt a humanista költők közt szereplő Nagyszombati Márton, aki 1508-ban még mint szerencsi választott apát szerepel,³⁾ 1518. ápril 29-én pedig mint tatai apát lesz a Tolnai Máté főnök alatt összeült pannonhalmi káptalan határozatából Kolozsmonostor apátja.⁴⁾ Így tehát Tata ügyeit 1508—1518 közt vezette. Ő az utolsó eddig ismert tatai bencés apát.

Nagyszombati távozása után az apátságról csak a pusztulás hírei halatszanak. Miként a koppánmonostori apátság javaira, úgy Tatára is az itteni várnagyok tették rá kezöket. Mihály pannonhalmi főapát szóvá tette ugyan a foglalást és Baranyai Mihály, tatai várnagy 1537-ben megígérte neki, hogy úgy a tatai apátság miatt, mint egyéb rendi birtokokért félelem és veszedelem nélkül tárgyalhat vele;⁵⁾ az eredmény azonban, ha a tárgyalás meg is történt, nem vezetett eredményre s az apátság többé nem került a bencések kezébe.

Azok a harcok, amelyek a XVI—XVII. század folyamán Tata körül folytak, lehetetlenné teték, hogy a bencések az apátság javait megtartsák, a monostor épületére gondot fordítsanak. A várjelleg domborodik ki ekkor Tatán is, mint másutt, itt is ezen célra foglalták le az apátság javait, épületeit. Maga a monostor elpusztult s a XVIII. század végén már csak nyomait mutogatták. Emlékezetét a »balneum monachorum«, barát-fürdő s a pap-kut tartotta fenn. Mert az apátság újabb fejlődésében már nem voltak birtokos, hanem csak címzetes apátok s így ezek a monostorépülettel édeskeveset törődtek. Ilyenek voltak, hogy az elsőket említsük, Thurn Ferenc Lajos gróf, aki I. Lipót adományából 1697-ben lett

¹⁾ Pannonhalmi rendi ltár. C. 65, XX.

²⁾ Ugyanott, C. 8. D.

³⁾ Az eml. 1508-i vizsgálat irataiban.

⁴⁾ Pannonhalmi r. ltár. C. 26. X.

⁵⁾ Pannonhalmi r. ltár, C. 8. N.

tatai apát,¹⁾ majd Tarrodi János, akit 1709-ben neveztek ki.²⁾ Ami az apátság javainak sorsát illeti, kétségen kívül beleolvadtak a szomszédos jószágokba, amelyekkel egyetemben III. Károly 1727-ben Esterházy József grófnak adományozta.

III.

Nemzeti múltunk régi történelmének egyik forrása, amelyet a benne levő sok szép kép miatt Képes Krónikának szoktunk nevezni, elmondja, hogy midőn I. András királyunk ellen III. Henrik német császár 1041-ben már másodszor vezetett hadat, a német vállalkozás teljes kudarcot vallott. A németek, akiket a fegyver megkimélt s a magyarok irgalma az éhhaláltól megmentett, ott hagyták sátraikat, elhányták pajzsait, minden podgyászuat, s nagy lelkendezve szaladtak haza. Azt a helyet pedig, ahonnan a németek csufosan megalázva és vértjeiket eldobva megfutottak, Vértés hegyének nevezik mindmaiglan. Ezen a hegyen, Komárommegye délkeleti zugában, Oroszlánytól dél felé, a mai szentkereszti pusztán helyén³⁾ Ugrin ispán, a híres Csák nemzetség tagja, Krisztus tiszteletére bencés monostort alapított, (?) amelyet Vértéskeresztur néven ismertek.

Hogy maga az alapítás, mely évben történt, az nem bizonyos, mert nincs kizárva, hogy már Ugrin előde emelte a monostort, amelyet 1146-ban Ugrin monostorának említenek, ami annyit tesz, hogy ekkor ő a monostor kegyura. Annyi azonban kiderül, hogy az apátság a XII. század első felében már megvolt s magánkegyuraság alá tartozott. Vagyoni állapota olyan volt, mint a legtöbb magánpatronátusi apátságé. Később Mátyás király azt mondja, hogy Vértéskereszturnak »megfelelő javadalma és jövedelme« volt, de ez a kérdést közelebből nem határozza meg. Az ősi birtok a monostor környéke, a komárommegyei Csetke, a másokkal együtt birt somogymegyei Kás és talán egy tatai malom volt. Legfőbb ékessége volt az apátságnak háromhajós bazilikája, amely romjai-

¹⁾ Pannonhalmi rendi ltár, C. 65., Q2, Országos levéltár, Lib. Reg. XXIV. 287. l.

²⁾ Békefi, A cikádori apátság tört. 63. l.

³⁾ Csánki, Magyarország történ. földrajza a Hunyadiak korában, II. 518. l., Gyulai, A komáromi tört. és rég. társulat 1890. évi jelentése, 41. l.

ban is hatalmas alkotásra vall, csekély maradványai szerint is pompás épület volt; de kellett is lennie, mert különben a műértő Mátyás király nem magasztalta volna mint költséges építkezéssel megalkotott egyházat.¹⁾

Az apátság jötevői közt az idegenből hazánkba költözött Fulkó volt az első, aki 1146-ban Ugrin ispán a Vértesnél fekvő monostorának négy márka értékű földet hagyott.²⁾ Lehet, hogy hasonló adományok tovább is támogatták a monostort s a kegyeletes megemlékezések egész sora van feledségben addig, míg 1226-ban arról hallunk, hogy III. Honoriusz pápa az itteni apátot is megbízta, hogy a pannonhalmi apát és a zágrábi püspök közt támadt tizedperben intézkedjék, ítélkezzék.³⁾ Ily pápai megbízásokban 1236-ban, majd 1239-ben is részesült Vérteskeresztur apátja.⁴⁾ Csak valószínű, de jó okkal alig tagadható, hogy a század utolsó negyedében az ország királya pihent meg a monostor falai közt. IV. László király egy 1276-i oklevele ugyanis »kelt a Vértesben, Szent Keresztnél« s így könnyen elhihetjük, hogy ha a királyi levél nem a monostorban készült, legalább a felség benézett az apátságba.⁵⁾

Századok multával végre az apátság egyik vezetőjét is ismerjük Miklós apát személyében, aki 1333 táján aránylag nagy összeget, egy márkát fizetett pápai adó fejébe.⁶⁾ Ezen időben az Anjouknak uralma alatt történt, hogy Nagy Lajos király a tatái vámjövedelem felét a vérteskereszturi apátságnak adta, amely adományozás a tatái apátsággal szemben némi viszálykodás oka lőn. Igaz, hogy míg ez történik, sok évtized fut el anélkül, hogy az apátságról csak valamit is tudnánk. 1419-ben Mihály vérteskereszturi apát a komárom- és győrmegyei nemesség számára Tatán tartott nádori gyűlésen panaszt emelt Losonci Dénes bán fia Miklós ellen, mert ez császári jobbagyaival az apátság esetkei jószágát erőszakkal elszántatta és bevettette. Garai Miklós nádor úgy ítélte, hogy Miklós tartozik esküt letenni arra, hogy ő embereinek a panaszos cselekedet végzésére parancsot nem adott; hozzá

¹⁾ Ipolyi, Kisebb munkái, I, 24., 38., 32., 103. l.

²⁾ Wenzel, I, 58. l., Erdélyi, id. m. I, 599. l.

³⁾ Erdélyi, id. m. I, 673. l.

⁴⁾ Theiner, Monumenta Hungariorum sacr. illustrantia I, 149., 155. l., A veszprémi püsp. róm. oklt. I, 105. l.

⁵⁾ Hazai Oklevéltár, 74. l.

⁶⁾ Mon. Vat. I/1, 384. l., A veszpr. püsp. róm. oklt. II, 71. l., A pannonh. Sz.-Benedek-R. tört. II, 197. l.

kötelességévé tétetett, hogy jobbágyságot elégtételadásra, kárpótlásra szorítsa.¹⁾ Ugyanezen a nádori gyűlésen az apátság ellen is panasz-szerű kereset támadt, amennyiben a tatai apát bizonyáglevelet állíttatott ki arról, hogy a tatai vám a maga egészében az övé volna és csak Nagy Lajos király adománya okozta, hogy felét most a vértesszerkesztúri apátság élvezi.²⁾ Az utód, Péter apát idején a kási birtok is szóba kerül. A somogyvári konvent 1424 szeptember 4-én azt adja emlékezetül, hogy Garai Miklós rendeletére Szentgyörgyi Bálint mester, nádori ember és János, a somogyvári konvent tagja Kás birtokot Péter vértesszerkesztúri apát s a vasvári, budai káptalan közt felosztották.³⁾

A következő évtizedekben a monostorra vonatkozó gyér adatok összefüggéstelenül következnek egymás után. 1433-ban a monostor apátja, mint megbízott szerepel, amennyiben az az István szentkeresztúri apát, aki a bakonybéli monostor fejének fölkérésére a báti polgároknak az ottani vám bérletének lefizetésére halasztást enged, bizonyára a vértesszerkesztúri apát.⁴⁾ 1438-ban az itteni apát a római szentszéktől kap megbízást, hogy bizonyos ügyben eljárjon.⁵⁾ 1450-ben Ferenc apátot említik, aki a vidéken birtokos, Rozgonyi János kegyuraságából nyerte el az apátságot.⁶⁾ A következő évek a pusztulás évei Vértesszerkesztúron. A monostorban egy-két szerzetes van, ezeket is alig lehet eltartani; a monostor épülete romlásnak indult, úgy, hogy Dénes apát (?) alig mer benne tartózkodni. A szerzeteseknek az istentiszteletre se igen van gondjuk, hiszen egy év leforgása alatt alig tíz misét mondanak a monostor templomában. Lesz ebben némi túlzás, mert hiszen a boszniai király, Ujlaki Miklós 1475. március havában a pápához intézett kérelmében olvasuk e leírást, pedig a király azért folyamodott, hogy a monostort a pálos szerzeteseknek adhassa át.⁷⁾ Talán az is a kissé túlzott leírás mellett bizonyít, hogy a király, noha a pápa beleegyezett

¹⁾ Pannonhalmi r. ltár, C. 8. B., C. 58. Q. Fejér. X/VI, 238—240. II.

²⁾ Ugyanott, C. 8, M.

³⁾ Országos levéltár: dipl. oszt. 11552 sz. Ezen a vidéken a Csákn. birtokos, azért gondoltuk, hogy Kás az apátság régi birtoka. V. ö. Karácsonyi, id. m. I. 305.

⁴⁾ A bakonybéli apáts. tört. I., 145. I.

⁵⁾ Fejér, XI., 155. I.

⁶⁾ Rupp, Magyarország helyrajzi története, I., 249. I., Csánki, id. m. III., 517—518. M.

⁷⁾ Vatikáni levéltár, Supplicationes Sixti IV., tom. 945., fol. 78. b)

kérelmének teljesítésébe, egyelőre nem valósította meg szándékát, hanem meghagyta monostort a bencések birtokában; illetve Mátyás magyar király nem engedte meg, hogy az apátság a pálosoké legyen. Lehet, hogy Mátyás még bízott benne, hogy a monostor helyzetében változás következik be, vagy pedig mégis meg akarta várni, míg a monostort a bencések elhagyják. Valami sokáig nem kellett várnia, három év múlva célnál volt. Jóllehet, mondja Mátyás 1478. július havában a pápához intézett kérelmében, a véteskereszturi apátság alapításakor költséges építkezéssel emeltetett föl s épületekkel csak úgy, mint javadalommal bőven el volt látva, az idők viszontagsága s egyéb szerencsétlen körülmények miatt a háboru pusztító zajában, amelyektől az ország, sajnos, már annyit szenvedett, a monostor olyannyira elpusztult, hogy szinte földszintig rom; jövedelmei is úgy megfogytak, hogy már évek óta nincs benne szerzetes és a hivek lelki kárára sem mise, sem semmiféle istentisztelet. Engedje meg tehát a pápa, hogy az apátságot a Fejérvár város falain kívül levő Szent Margit tiszteletére emelt dominikánus monostorba kebelezhesse be.¹⁾

Miután a pápa Mátyás király kérelmét teljesítette s ez az engedélyt tényleg megvalósította, az apátság, amely az önkéntes elhagyás következtében gyakorlatilag ugysem volt már bencés monostor, jogilag is más rend birtokába került.²⁾

Azok a törekvések, amelyeket a pannonthalmi főapátok a XVI. század elején a rend reformációja érdekében kifejtettek, azt eredményezték, hogy a főapátok, kik a tekintélyileg ugyis első monostor fejei voltak, királyi és pápai kiváltságlevelek alapján az összes magyarországi bencés apátságok fejei s a rendi káptalan örökös elnökei lettek. Ezen minőségekből fejlődik ki, hogy az egész rend anyagi érdekeinek védőiként (conservatores) szerepelnek s hallatják szavokat, ha azokat támadás éri. Ez teszi érthetővé, hogy 1538 november 27-én Mihály, pannonthalmi főapát tiltakozik az ellen, hogy az apátságot a fejérvári dominikánusok lefoglalták s annak a tatai Hévizen forgó malmát jogtalanul élik.³⁾ Mátyás király bekebelezése jogos tulajdonukká tette ugyan az apátságot, de a főmonostor jogvédő törekvéseire képet vet Mihály apát tiltakozása.

¹⁾ Valikáni levéltár tom. 999. fol. 1. Egyszerű, de régi másolata: Pannonthalmi r. ltár C. 59. E. 3.

²⁾ Theiner II. 455—456. l.

³⁾ Magyar Történelmi Tár, VI. 240—241. ll.

Amint a bencések jogot formálnak az apátságához, úgy a köztudatban is — nem gondolva a bekebelezés által támadt új helyzetre — fönmarad annak emlékezete, hogy Véteskeresztur bencés apátság volt. Kezdik is adományozni, amint a török kihuzta lábát az országból. Adrian Placid báró, majd 1712 május 2-ától Freyenfels Miksa lovag, brüni dékán,¹⁾ 1715 [augusztus 6-ától Herberstein János Frigyes Adolf gróf birják s ez utóbbi mint vovadrai címzetes püspök is megmarad véteskereszturi apátnak.²⁾ Csak halála után nevezte ki III. Károly 1719 május 21-én Sorau József János gróf gmundeni plebánost apáttá.³⁾ Ámbár ezekben a kinevező oklevelekben előfordul a kifejezés, hogy az apátságot a kinevezett »összes javaival« kapja, ez csak formaság s ép oly kevésbé voltak egyebek mint címzetes apátok, akárcsak a Sorau halála után 1738-ban kinevezésre ajánlott Dobrzenszky Károly cseh lovag, fölszentelt pap, akinek ajánlásánál a kancellária világosan megmondja, hogy tisztán címzetes apátságról van szó⁴⁾ Az apátság javai Esterházy birtokká lettek. Birtoklásuk alkalmat szolgáltatott rá Pannonhalma fejének, hogy mintegy jogát gyakorolva, fölszólaljon az apátság érdekében. Midőn ugyanis a tatái templom épült, az Esterházyak a romba dőlt apátsági templom anyagát is föl akarták használni. Sajghó Benedek főapát szóvá tette a dolgot s az az eredménye meglett a szavának, hogy a műtörténelmileg becses romok a teljes széthordástól megmenekültek⁵⁾ illetve az emlékek, oszlopok egy része a csükvári parkba került, ahol Pálffy Anna grófnő meghalt férjének, Esterházy Jánosnak síremléket emeltetett belőlük.⁶⁾ A XIX. század negyvenes éveiben a szentély még elég épen állott, sőt a templom fölszentelését jelző kereszték is kivehetők voltak.⁷⁾ Ma is láthatók még a hatalmas faragott kövekből épült falak, sőt egy kapubejárat

¹⁾ Országos levéltár, Lib. Reg. XXIX, 59-60. II.

²⁾ U. ott, Lib. Reg. XXXI, 57-58. és 414. II.

³⁾ U. ott, Lib. Reg. XXXII, 402. I.

⁴⁾ U. ott, Orig. Ref. 1738. num. 64.

⁵⁾ Fuxhoffer-Czinár, id. m. T. 277. I.

⁶⁾ Hoc monumentum ex vetustis structurae gothicae rudibus in apricum prolatum M. Anna e comitibus Pálfiis marito optimo Joanni Bapt. Esterházy dicavit 1796. Az persze tévedés, hogy a románkori maradványokat csücsives temploma részeinek nézték.

⁷⁾ Rupp, Magyarország helyr. tört. I. 2.9. I. V. ö. Rómer Flóris, A Bakony, 54-56. II.

is dacol az idővel. Az oszlopmaradványok, oszloppárták a szárnyas sárkányokat, torzított állatokat, barátfejeket mutató szegletkövek tiszta vésetei szintén visszamutatnak arra az időre, midőn itt egy ékes, románstilben épült egyház emelkedett a magasba.¹⁾ A Sajghó-féle tiltakozás volt a főapátoknak utolsó szava az apátság érdekében. A javaitól megfosztott, romba dőlt monostorral többé nem törődtek s az építészeti maradványokon kívül ma csak az őrzi Véteskeresztur emlékét, hogy mint címzetes apátságot adományozzák.

* * *

Pázmány Péter, midőn katalógusba foglalta az előtte ismert monostorokat, keserőségekkel telt el, látva, mily gyér emlékei vannak a multnak. Midőn megyénk elpusztult apátságairól emlékezünk, önként jutnak eszünkbe az ő bánatos szavai: »Mily szép és örvendetes volt látni a nagyszámú kolostort, melyek mint jól elrendezett őrhelyek örködték az ország üdvösségén, boldogságán. Lakóik imádságukkal, könyeikkel, böjtölésökkel és a szerzetes élet egyéb ájtatos cselekvényeivel leesezték az Isten kegyelmét, eltávoztatták haragját s erős falak gyanánt vették körül az Isten házát. Nemzetünk ily módon az Isteni pártfogás alatt a boldog béke és jólét ölében ült. Most ellenben rombadőltek a monostorok. . . .«

¹⁾ Károly János, Fejérvármegye történetének V. k -ben Velegről írva megemlékezik pár sorban a véteskereszturi apátságról is, 446. s köv. ll., anélkül, hogy a régi anyaghoz valami újat adna. Megemlékezésének az ad értéket, hogy az apátság romjaiból bemutat két képet, amely a falak, ívezetek, oszlopokról, a bejáratról némi tájékozódást nyújt.

TARTALOM:

	Lap
Baranyay Géza: Igazgatói jelentés	3
Pénztári ügyek:	7
Zárószámadás 1904. évről	8
Költségvetési előirányzat 1905. évre	9
Weszelovszky János: A muzeum 1904. évi gyarapodása	10
Tisztviselők és tagok névsora	15
Alapi Gyula: Nagyjaink emlékezete	20
Jókai Mór (két képpel)	23
Ifj. Péczely József és Tóth Lőrinc emlékezete (egy képpel)	25
Bausz Teodorik ünnepi beszéde	27
Beöthy Zsolt » »	32
Rákosi Jenő » »	33
Ábrányi Emil » »	34
Szávay Gyula » »	35
Antal Gábor » »	37
Sörös Pongrácz: Komárommegyei bencés apátságok	41

